

ΟΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΜΟΝΟΤΟΝΙΣΤΩΝ ΣΤΟΝ ΒΙΛΑΜΟΒΙΤΣ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ

Δύο μεγάλες μορφές του 19ου αιώνα, που έτυχε να γεννηθούν τον ίδιο χρόνο, ο Γεώργιος Χατζιδάκις (1848-1941) και ο Enno Friedrich Wichard Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931), παρουσιάστηκαν από τους όπαδούς του μονοτονικού ως άγιοι προστάτες του, ενώ στην πραγματικότητα οι προτάσεις τους (τουλάχιστον όσες απ' αυτές όντως δημοσιεύθηκαν, και όχι λόγια που μαρτυρούνται από τρίτους) είναι καθαρά παιδαγωγικής κατευθύνσεως και δέν αναφέρονται καθόλου στο μονοτονικό, όπως τó θέλησε ó Κακριδής τó 1943 και όπως τó επέβαλε τó ΠΑΣΟΚ τó 1982.

Μελετώντας τά κείμενά τους ανακαλύπτουμε ότι και οι δύο αναφέρθηκαν στην διδασκαλία τών τόνων σέ ένα συγκεκριμένο σχολικό πλαίσιο: ó μέν Βιλαμόβιτς αναφέρεται στις πρώτες τάξεις του γερμανικού Γυμνασίου και προτείνει να χρησιμοποιούνται μέν οι τόνοι, αλλά να μήν διδάσκονται οι κανόνες τονισμού, ó δέ Χατζιδάκις αναφέρεται στο σχολικό βιβλίο του ελληνικού Δημοτικού και προτείνει να τονίζεται μόνον ή «τονουμένη συλλαβή κειμένου». Και οι δύο συμπεριέλαβαν αυτές τις προτάσεις τους παρεμπιπτόντως σέ σχετικά δυσέυρετες δημοσιεύσεις. Και για τούς δύο ύπάρχει μία «άνεπίσημη» αναφορά σέ δηλώσεις που, ναί μέν φέρονται να έκαναν προφορικά, αλλά που δέν δημοσιεύθηκαν πουθενά: στον Χατζιδάκι αναφέρεται ó Νιρβάνας σέ δύο χρονογραφήματά του, στον δέ Βιλαμόβιτς, ó Ρωμαϊός, ένθυμούμενος συζήτηση που είχαν σαράντα χρόνια πριν.

Στό άρθρο αυτό, βασιζόμενοι στις πηγές, θα δοϋμε πώς οι μονοτονιστές χρησιμοποίησαν τά δύο αυτά μεγάλα όνόματα από τó 1943 μέχρι τó 2003, και ποιά ήταν ή πραγματικότητα.

1 Τό κείμενο «Τά διακριτικά σημεία τής ελληνικής γραφής» του Βιλαμόβιτς (1900)

Ό μεγάλος Γερμανός κλασικιστής Enno Friedrich Wichard Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff σπούδασε στην Βόννη και έγινε γνωστός όταν, πριν ακόμα περάσει την διδακτορική διατριβή του, έγραψε ένα άγριώτατο κείμενο διαμαρτυρίας προς την *Γέννηση τής τραγωδίας* του (συμφοιτητή του) Νήτσε, κείμενο στο όποιο άπάντησε τó ίδιο άγρια ó Ρίχαρντ Βάγκνερ... Δίδαξε μεταξύ άλλων στην Γοττίγγη και στο Βερολίνο (άπό τó 1897 μέχρι τó 1921 όταν βγήκε στην σύνταξη). Τó 1891 εκλέχτηκε μέλος τής Πρωσικής 'Ακαδημίας 'Επιστημών. Στό φυλλάδιό του *Der griechische Unterricht auf dem Gymnasium (Τό μάθημα τόν Έλληνικών στο Γυμνάσιο)* [W] βρίσκουμε ένα συμπλήρωμα με τίτλο *Die Lesezeichen der griechischen*

Schrift (Τὰ διακριτικὰ σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς), ὡς ἑξῆς:

Ἔνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐπιτεύγματα τῶν Ἑλλήνων Γραμματικῶν ἦταν ἡ εἰσαγωγή τῶν σημείων ποὺ ὀνομάζουμε, κάπως ἄστοχα, τόνους καὶ πνεύματα. Οἱ δεινοὶ αὐτοὶ παρατηρητὲς παρατήρησαν ὅτι τὰ γράμματα δὲν ἀπέδιδαν ἀρκετὰ πιστὰ τὸν προφορικὸ λόγον, καὶ εἰσήγαγαν τὰ σημεῖα αὐτά, χάρις στὰ ὁποῖα γνωρίζουμε σήμερον τὸν τονισμό τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ διὰ μέσου αὐτῆς καὶ τῆς ἀρείας [Ἰνδοευρωπαϊκῆς] πρωτογλώσσας. Οἱ Γραμματικοὶ δὲν σκόπευαν καθόλου νὰ εἰσαγάγουν τὰ σημεῖα αὐτά γιὰ γενικὴ χρῆση παρὰ μόνο γιὰ δύσκολα, διαλεκτικὰ ποιητικὰ κείμενα, οὕτως ὥστε μέσω μηχανισμῶν ἀναλογίας νὰ μπορέσουν νὰ ἐπανέγουν τὴν προφορὰ ξεχασμένων λέξεων. Βεβαίως αὐτὸ ποὺ μελέτησαν ἦταν ὁ τονισμὸς τῆς πρότασης, ὁ προφορικὸς λόγος, ποὺ δὲν ξεχωρίζει μεμονωμένες λέξεις. Ὅταν ἔθεταν τὰ σημεῖα αὐτά, τότε κάθε συλλαβὴ εἶχε καὶ τὸν τόνο τῆς, εἴτε τὴν ἀποκαλούμενη βαρεῖα, ποὺ δήλωνε ὅτι ἡ συλλαβὴ ἔπρεπε νὰ προφέρεται χαμηλά, χωρὶς ὅμως νὰ διευκρινίζον γιὰ ποιὸ σχετικὸ ὕψος ἢ βάθος πρόκειται, εἴτε τὴν ἀποκαλούμενη ὀξεῖα, σημεῖο τοῦ ὕψους, εἴτε τὴν ἔνωση τῶν δύο, ὅταν δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἰδίας συλλαβῆς ἡ φωνὴ ἀρχίζει ἀπὸ ψηλὰ καὶ γλιστρεῖ πρὸς τὰ κάτω. Παρατήρησαν ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν σύνδεση τῶν λέξεων, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐπομένης λέξεως ὁ ὑψηλὸς τόνος μετεκινεῖτο: ἡ λεγομένη ἔγκλισις καὶ τὰ ἐπακόλουθά τῆς. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἰσχύει γιὰ κάθε ζωντανὸ λόγον· στὰ Λατινικὰ, π.χ., σὲ μεγάλη ἔκταση· ἀλλὰ δὲν τοῦ δίνουμε σημασίαν σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν γιατί τὰ [γραπτὰ] σημεῖα λείπουν. Ἔχει διασωθεῖ ἓνα φύλλον ἑνὸς ἀρχαίου βιβλίου (τοῦ Σπαρτιάτη ποιητῆ Ἀλκμᾶνος), τὸ ὁποῖον ἀναδεικνύει τόνον ἐπὶ κάθε συλλαβῆς. Ἀλλὰ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου διαπιστώθηκε ὅτι ἔφτανε νὰ σημειώνουν μόνον τὴν τονούμενην συλλαβὴν· τὸ σύστημά μας, δηλαδὴ τὸ νὰ βάζουμε βαρεῖαν ἀντὶ ὀξεῖας στὴν συλλαβὴν ποὺ δὲν ξεχωρίζει ἠχητικὰ μέσα στὴν πρότασιν, δὲν σφραγίζεται καθόλου στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ τόνος στὰ ἀθηνεϊκὰ Ἑλληνικὰ ἦταν καθαρὰ μουσικός, πρέπει, δηλαδὴ, νὰ ἐννοήσουμε τὸ ὕψος καὶ τὸ βάθος μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο. Ὁ τόνος ὅπως τὸν χρησιμοποιοῦν οἱ Νεοἕλληνες, ἐπεκράτησε μόλις στὸν 3ο αἰῶνα μ.Χ., καὶ μόνον τότε τὰ Ἑλληνικὰ ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν φωνητικὰ ὅπως τὰ Γερμανικὰ λειτουργοῦσαν ἀνεκαθεν. Ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι δὲν μποροῦμε νὰ προφέρουμε τὸν μουσικὸν τόνον ἢ νὰ ξεχωρίσουμε τὴν περισπωμένη ἀπὸ τὴν ὀξεῖαν, καὶ οὔτε οἱ Νεοἕλληνες εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὸ κάνουν. Δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ στὴν ἀρχαιότητα τονισμένα βιβλία γενικοῦ περιεχομένου, ἀφοῦ τοὺς τόνους δὲν τοὺς ἔγραφαν παρὰ μόνον οἱ Γραμματικοί. Μόλις ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα, ὅταν ἄρχισαν νὰ μελετοῦν ξανά τὴν παλαιὰ λογοτεχνία, ἐπανερχεται ὁ τονισμὸς διὰ τῶν μορφωμένων ἐγγραμμάτων: ὅλα τὰ βιβλία ἔγιναν τὸ ἴδιον ἀλλόκοτα ὅσο αὐτὸ τοῦ Ἀλκμᾶνος τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. Ξεκινῶντας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κύκλους μορφωμένων γενικεύθηκε κάτοπιν ἡ συνήθεια αὐτή, ἀφοῦ, σὲ τελικὴ ἀνάλυσιν, οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων

ἦσαν κι αὐτοὶ μορφωμένοι ἐγγράμματοι. Ἔτσι ἤρθε ἡ ἀρχαιογνωσία στὴν Δύση, ἡ ὁποία ἐντρύφησε σὲ αὐτὸ πού τῆς ἐδιδάχθη. Καὶ ἂν στὸν προηγούμενο αἰώνα [= τὸν 18ο] τὰ Ἑλληνικὰ τυπώνονταν συχνὰ χωρὶς τόνους, ὅπως βλέπουμε π.χ. στὸ ἔργο τοῦ Λέσσιγκ, αὐτὸ ἦταν λόγω ἀπερισκεψίας καὶ ὄχι λόγω τεκμηριωμένης διορατικότητας. Καὶ σήμερα δὲν σπανίζει αὐτὴ ἡ ἀντιμετώπιση. Ἀλλὰ στὴν σχολή μας, πού δὲν χωρίσθηκε ἀκόμα ἀπὸ τὴν φιλολογία, ἡ χρῆση τῶν τόνων καὶ πνευμάτων ἔχει ἀφομοιωθεῖ σὲ τέτοιο βαθμὸ μὲ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ὥστε ὁ κόσμος συχνὰ πιστεύει ὅτι οἱ ἐπιγραφές καὶ οἱ πάπυροι θ'ἄπρεπε νὰ εἶναι τονισμένοι ὅπως εἶναι τονισμένες οἱ τόσον ἐπιμελεῖς ἐκδόσεις πού τοὺς περιγράφουν.

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ μαθητὲς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θέτουν σημάδια πού κανεὶς [ἀρχαῖος] Ἑλληνα δὲν ἔθεσε ποτέ, ὅτι θὰ ἔπρεπε [οἱ μαθητὲς] νὰ χρησιμοποιοῦν αὐτὰ τὰ τόσο χρήσιμα βοηθήματα μόνον στὰ βιβλία, καὶ νὰ ὁμιλοῦν, τόσον οἱ μαθητὲς ὅσον καὶ ὁ δάσκαλος, σύμφωνα μὲ αὐτά, ἀλλὰ τὰ μυστικά τῶν περισπωμένων καὶ τῶν παροξυτόνων, τῆς ἐγκλίσεως, τῶν ἀτόνων, κ.λπ., πρέπει νὰ ἀπαλειφθοῦν ἀπὸ τὴν διδακτικὴ ὕλη τοῦ σχολείου. Στὴν δευτέρα Λυκείου [Prima = τὰ τελευταῖα δύο χρόνια πρὶν τὸ ἀπολυτήριον] μπορούμε νὰ τοὺς δείξουμε τὸ σύστημα αὐτὸ, ἀναπτύσσοντας ταυτόχρονα τὶς γενικὲς γλωσσολογικὲς διδασκαλίες καὶ γιὰ τὰ Λατινικὰ καὶ τὰ Γερμανικὰ: ἀλλὰ ὁ μαθητὴς δὲν πρέπει ποτέ νὰ θέσει οὔτε πνεῦμα οὔτε τόνο. Ὅσον ἀφορᾷ ὡστόσο στὰ πνεύματα, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι προφέρουμε σήμερα τὴν δασεῖα σὰν [γερμανικὸ] h, διότι στὴν Ἀττικὴ καὶ στὶς ἄλλες διάλεκτους αὐτὸ συνέβαινε ἀκόμα τὴν ἐποχὴ πού ἄρχισε ἡ χρῆση τῆς ἰωνικῆς γραφῆς, στὴν ὁποῖαν τὸ μετέπειτα περιττὸ αὐτὸ σημεῖο δήλωνε τὸ μακρὸ ἔφιλον [δηλαδὴ τὸ ἦτα]. Ἀλλὰ σὲ πολλὰ κείμενα ἡ χρῆση τῆς δασείας εἶναι λανθασμένη καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ παρὰ μόνον ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Βάσανο ἀποτελεῖ ἐπίσης καὶ τὸ νῦ ἐφελκυστικὸ [= νῦ εὐφωνικὸ] ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζουν πολλὰ λάθη τῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι, ὅπως καὶ οἱ Ἑλληνες καθ' ὅλην τὴν διάρκειά τῆς Ἀρχαιότητος, παρὰ τοὺς κανόνες τὸ ἀφαιροῦν πρὶν ἀπὸ φωνῆν καὶ τὸ βάζουν πρὶν ἀπὸ σύμφωνο. Βέβαια μὲ αὐτὴν τὴν μέθοδο [πού προτείνουμε] δυσχεραίνουμε τὸ ἔργο τῶν καθηγητῶν φιλολογίας οἱ ὁποῖοι θὰ πρέπει νὰ διδάξουν πρῶτοι αὐτοὶ τοὺς κανόνες τονισμοῦ στοὺς σπουδαστές, ὅπως πρέπει νὰ τοὺς γνωρίζει κάθε Φιλολόγος: ἀλλὰ τὸ φορτίο πού ἀφαιροῦμε ἔτσι ἀπὸ τὰ παιδιά εἶναι σαφῶς βαρύτερο.

Ἄς ἀναφερθοῦμε σύντομα καὶ στὴν προφορὰ, ὅχι γιὰ νὰ συζητήσουμε τὶς νεοελληνικὲς ἀνοησίες, πού δὲν τὸ ἀξίζουν κἄν (καὶ διορατικοὶ ἄνθρωποι δὲν λείπουν οὔτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα), ἀλλὰ γιὰτὴν μίαν ἐνκατανόητη προφορὰ μπορεῖ νὰ διευκολύνει αἰσθητὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας. Κατὰ πρῶτον, τὸ θῆτα προφερόταν σὰν ἀγγλικὸ th σὲ μερικὲς περιοχὲς ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος: μιὰ τέτοια προφορὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ξεχωρίζουμε πλέον τὴν διαφορὰ μεταξὺ διαρκῶν καὶ δασέων. Κατὰ δεύτερον, τὸ σῆγμα πρέπει νὰ προ-

φέρεται ὅξὺ ὅπως στὰ Γαλλικά, τὸ ζῆτα ποτὲ σὰν γερμανικὸ z ἀλλὰ σὰν ds ἢ ὅπως στὰ Γαλλικὰ τὸ μαλακὸ s. Ἡ διδασκαλία τῶν φθόγγων ἔτσι διευκολύνεται κατὰ μεγάλο βαθμὸ. Τὸ πιὸ σημαντικὸ ὁμως εἶναι ἡ προφορὰ τῶν διφθόγγων. Μὲ ἓνα πολὺ σύντομο κανόνα μποροῦμε νὰ ἀποφύγουμε ὅλες τὶς παρεξηγήσεις καὶ τὰ λάθη: «τόνιζε τὸ πρῶτο μέρος τῆς διφθόγγου». Καὶ δέκα φορές λανθασμένο νὰ ἦταν αὐτό, θὰ τὸ προτιμοῦσα γιὰ σιγουριά, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως δὲν θέλουμε νὰ πειραματισθοῦμε ἀναζητῶντας δῆθεν τὴν ἀuthεντικὴ προφορὰ. Ἀλλὰ τελικὰ αὐτὸ ἐπαληθεύεται τόσο συχνὰ πὸν τὰ ἀρχαῖα βιβλία πὸν ἐμφανίζονται τελευταῖα, πραγματικὰ φαίνεται ὅτι ἐτόνιζαν τὸ πρῶτο μέρος τῶν διφθόγγων. Καὶ τέλος πρέπει νὰ σταματήσουμε τὴν λανθασμένη χρῆση τῆς ὑπογεγραμμένης ἢ ὁποῖα δὲν ἐμφανίζεται παρὰ στὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνα. Ἀντ' αὐτοῦ ἄς ποῦμε στὸ παιδί: «μετὰ ἀπὸ μακρὸ α, η καὶ ω, εἶναι κουραστικὸ νὰ προφέρουμε τὸ ἰῶτα καὶ γι' αὐτὸ ἄς μὴν τὸ προφέρουμε ὅπως ἄλλωστε δὲν τὸ πρόφεραν καὶ οἱ [ἀρχαῖοι] Ἕλληνες». Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση θὰ ἦταν βέβαια συνετὸ νὰ σημειώνεται τὸ μακρὸ ἄλφα στὰ σχολικὰ κείμενα. Ἄν τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια υἱοθετήσουν αὐτὴν τὴν πρακτικὴ τότε σύντομα θὰ ἐπικρατήσῃ γενικότερα. Μέσω ὄλων αὐτῶν [τῶν ρυθμιστικῶν παρεμβάσεων] ἡ γλῶσσα θὰ σταματήσει νὰ ξενίζει αὐτὸν πὸν τὴν πρωτοαγγίζει· θὰ ἦταν ἐπίσης χρήσιμο ἂν μποροῦσαν νὰ συνηθίσουν οἱ δάσκαλοι νὰ ὀνομάζουν τὸ ἐλληνικὸ ἄλφα α ὅπως καὶ τὸ γερμανικὸ a, κ.λπ., ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, δὲν εἶναι παρὰ μπαγκατέλλες.

Στὴν πρώτη παράγραφο ὁ Β. δίνει μίαν περιληπτικὴ ἱστορία τῶν τόνων καὶ πνευμάτων (τὸ κείμενο αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ διάλεξή του καὶ ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ συνηχῆς ἀλλαγὴ θέματος καὶ οἱ συχνὲς παρενθέσεις). Ἀσχολεῖται μόνον μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα (τὸ ὁποῖον εἶναι φυσικὸ, ἀφοῦ εἰδικότητά του ἦταν ἡ ἀρχαία φιλολογία), καὶ παρουσιάζει τοὺς τόνους ὡς βοήθημα, πὸν ναὶ μὲν πρότεινε ὁ Σπαρτιάτης Ἀλκμᾶν τὸν 3ο π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ δὲν ἐπεκράτησε πραγματικὰ παρὰ 12 αἰῶνες ἀργότερα. Στὸ τέλος ὁμως τῆς παραγράφου στρέφεται κατὰ τῆς ἀτονικότητας, ὅταν αὐτὴ προέρχεται «ὄχι ἀπὸ τεκμηριωμένη διορατικὴτητα (überlegene Einsicht) ἀλλὰ ἀπὸ ἀπερισκεψία (Unkenntnis)» ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Λέσσινγκ. Καὶ τέλος ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ τόνοι εἶναι πλέον τόσο διαδεδομένοι πὸν ὁ κόσμος παραξενεύεται ὅταν δὲν τοὺς συναντᾷ σὲ παπύρους καὶ σὲ ἐπιγραφές.

Στὴν δεύτερη παράγραφο ἀναφέρεται πλέον στὴν διδακτικὴ ὕλη τοῦ σχολείου, δηλαδὴ τοῦ ἐξαταξίου ἐννεαετοῦς γυμνασίου Sixta, Quinta, Quarta, Tertia (δύο χρόνια), Secunda (δύο χρόνια) καὶ Prima (δύο χρόνια). Προτείνει τὸ ἀκόλουθο σύστημα:

1. Τὰ κείμενα στὰ σχολικὰ βιβλία νὰ εἶναι τονισμένα.
2. Οἱ μαθητὲς νὰ μαθαίνουν ἀνάγνωσι τῶν ἐλληνικῶν μὲ τόνους, ξέροντας ὅτι ἡ

τονισμένη συλλαβή προφέρεται διαφορετικά και ὅτι ἡ δασεῖα προφέρεται σὰν τὸ γερμανικὸ h.

3. Νὰ μὴν διδάσκονται ὅμως οἱ κανόνες τονισμοῦ.

Ἐξ αὐτῶν προκύπτει ὅτι ὁ μαθητὴς θὰ εἶναι μὲν συνηθισμένος νὰ βλέπει τονισμένα κείμενα καὶ δὲν θὰ ἀμφισβητεῖ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν τόνων, ἀλλὰ ταυτόχρονα δὲν θὰ γνωρίζει ἀκόμα τοὺς κανόνες τονισμοῦ καὶ ἄρα δὲν θὰ μπορεῖ νὰ συντάξει ὁ ἴδιος ἓνα κείμενο, ὅπου φυσικὰ θὰ πρέπει νὰ διαλέξει μόνος του τοὺς κατάλληλους τόνους.

Ὁ Καλιτσουνάκης γράφει [ΑΤ, σ. 480] ὅτι ὅσοι εἶχον τὸ εὐτύχημα νὰ γνωρίσουν τὸν μέγαν φιλόλογον, νὰ συνομιλήσουν ἐπὶ θεμάτων φιλολογικῶν ἢ ἄλλων μαζί του καὶ νὰ ἀκούσουν γνώμας καὶ κρίσεις του, γνωρίζουν ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα του συχνάκις πρὸ ἐμποδίων μετέβαλλεν ἀμέσως πορείαν καὶ γνώμην καὶ συχνὰ εἶτα κατέληγεν εἰς ἀκριδῶς ἀντίθετον ἀποτέλεσμα ἀφ' ὅ,τι τις ἐφαντάζετο. Καὶ πράγματι τὸ σύστημα ποὺ προτείνει παρουσιάζει κάποιες χοντρές ἐλλείψεις: εἶναι δυνατὸν νὰ μαθαίνει κανεὶς Ἀρχαῖα ἐπὶ 7 (!) χρόνια, ἐν πλήρη ἀγνοίᾳ τῶν κανόνων τονισμοῦ; Εἶναι, δηλαδή, αὐτοὶ οἱ κανόνες, τοὺς ὁποίους (πρὸ τοῦ 1982) τὰ Ἑλληνόπουλα ἐμάθαιναν στὸ Δημοτικὸ, τόσο δύσκολοι, ὥστε νὰ τοὺς ἀποσιωποῦμε στοὺς Γερμανοὺς μαθητὲς γιὰ ἑπτὰ συναπτὰ ἔτη; Καὶ εἶναι δυνατὸν ἐπὶ ἑπτὰ χρόνια σπουδῶν νὰ μὴν τοὺς ζητηθεῖ νὰ συντάξουν ἓνα δικό τους κείμενο, μία μετάφραση ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά;

Ἄσχετα μὲ τὸ ἂν στέκει ἢ ὄχι, εἶναι ξεκάθαρο, πρῶτον, ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι καθαρὰ παιδαγωγικῆς φύσεως καὶ ἀφορᾷ μόνον στὸ γερμανικὸ σχολικὸ σύστημα τῆς ἐποχῆς, καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ ἐκμάθηση τῶν κανόνων τονισμοῦ δὲν ἀπορρίπτεται, ἀλλὰ ἀπλῶς μετατίθεται χρονικὰ στὴν τελευταία τάξη τοῦ Γυμνασίου. Ἡ μεταφορὰ τῆς πρότασης αὐτῆς στὸν ἐλληνικὸ χῶρο πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ μονοτονικοῦ εἶναι παράλογη.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀπαντήσει σὲ αὐτὸ λέγοντας ὅτι ὁ Β. στὴν συγκεκριμένη ὁμιλία δὲν ἀναφερόταν στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα καὶ ὅτι, ἂν τὸ ἔκανε τότε πιθανὸν νὰ τασσόταν ὑπὲρ τοῦ μονοτονικοῦ. Καὶ ὅμως, στὴν ὁμιλία αὐτὴ ἀναφέρεται δύο φορές στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα: «ὁ τόνος ὅπως τὸν χρησιμοποιοῦν οἱ ΝεοἝλληνες, ἐπεκράτησε μόλις στὸν 3ο αἰῶνα μ.Χ., καὶ μόνον τότε τὰ Ἑλληνικά ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν φωνητικὰ ὅπως τὰ Γερμανικὰ λειτουργοῦσαν ἀνέκαθεν» καὶ «ἂς ἀναφερθοῦμε σύντομα καὶ στὴν προφορά, ὅχι γιὰ νὰ συζητήσουμε τίς νεοελληνικὲς ἀνοησίες, ποὺ δὲν τὸ ἀξίζουν κἂν (καὶ διορατικοὶ ἄνθρωποι δὲν λείπουν οὔτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα), ἀλλὰ γιατί...» Οἱ φράσεις αὐτὲς δείχνουν ὅτι (α) ἦταν γνώστης τῆς κατάστασης τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, καὶ (β) ὅ,που ἔδρισκε εὐκαιρία δὲν δίσταζε νὰ ἀναφερθεῖ σὲ αὐτήν, κάποτε καὶ περιφρονητικὰ ἀκόμα. Ἀναφέρεται μάλιστα στοὺς «διορατικοὺς ἀνθρώπους» (Einsichtige) τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, μία φράση σὲ παρένθεση ποὺ

φαίνεται ξεκάρφητη (ίσως στο άκροατήριο να βρισκόταν κάποιος Έλληνας μαθητής του και εκείνη την στιγμή να του έκλεινε το μάτι). Αν σκεφτόταν ότι η νεοελληνική γλώσσα είχε κάτι να κερδίσει από την κατάργηση των τόνων, είχε αρκετές ευκαιρίες μέσα σ' αυτό το κείμενο να το διαλαλήσει ή έστω να το ύπονοήσει.

Η τελευταία παράγραφος δείχνει ξεκάθαρα την πρόθεσή του. «Όταν μιλάει για «εύκατανόητη προφορά» (verständige Aussprache), όταν προτείνει μία άπλοποίηση της προφορᾶς παραδεχόμενος ταυτόχρονα ότι αυτό μπορεί να είναι «δέκα φορές λανθασμένο» αλλά ότι το προτείνει παρ' όλα αυτά, όταν ζητάει το ἄλφα να ονομάζεται «α» (το οποίο ὄντως είναι «μπαγκατέλλα»), φαίνεται ότι προσπαθεί άπεγνωσμένα να άπλοποιήσει, όπου αυτό γίνεται, την πρώτη έπαφή του μαθητῆ με τὰ Ἄρχαϊα. Η λέξη μάλιστα που χρησιμοποιεῖ όταν αναφέρεται στο «παιδί» (Knaben) ύπονοεῖ ότι αναφέρεται στην πιό τρυφερή ηλικία. Το σύστημα λοιπόν που προτείνει είναι μία άπλοποίηση της προφορᾶς και της γραφῆς για καθαρά παιδαγωγικούς σκοπούς, που δέν άφορᾶ παρά τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου. Σε καμία περίπτωση δέν αναφέρεται σε γενική μεταρρύθμιση της γραφῆς και προφορᾶς των αρχαίων. Ἄλλωστε, ὅπως γράφει ὁ Καλιτσουνάκης: «καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτοῦ θὰ ἦτο ἔμπνευσις τῆς στιγμῆς μᾶλλον ἢ ἀπόφασις ληφθεῖσα ἐκ μακροῦ χρόνου μετὰ ὄριμον σκέψιν· διότι οὐδέποτε ἔκαμεν σοβαρὸν περὶ τούτων λόγον εἰς τινα πανεπιστημιακὴν του παρᾶδοσιν ἢ εἰς τὴν Ἄκαδημίαν ἢ εἰς Συνέδριον φιλολόγων κλ. Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κείμενα ἔγραφε καὶ ἐτύπωνε κατὰ τὴν παραδεδομένην συνήθειαν καὶ διὰ τὸ Corpus τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπιγραφῶν τὸ ὁποῖον ἐκδίδει ἢ ἐν Βερολίῳ Πρωσσικὴ Ἄκαδημία καὶ εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὁποίου αὐτὸς ἦτο ὁ κύριος καὶ ἐπιδητικώτατος ὁδηγὸς ἐκρατήθησαν οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα καὶ διὰ ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν». Καὶ σὲ ὑποσημείωσι προσθέτει: «εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν *Lesebuch* [= ἀναγνωστικὸν] τὸ ὁποῖον εἰς 4 τεύχη ἐξέδωκεν, ὄχι μόνον διὰ φοιτητὰς ἀλλὰ καὶ διὰ μαθητὰς Γυμνασίων, ἐξεδόθη μετὰ πνεύματα καὶ τόνους κατὰ τὰ παραδεδομένα, οὐδεμία δὲ ἐν αὐτῷ νύξις ἢ μνεῖα γίνεται περὶ ἀτόνου καὶ ἀπνευματίστου γραφῆς».

2 Τὸ «Περὶ τοῦ δέοντος γενέσθαι» τοῦ Χατζιδάκι (1910)

Στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, 1909-1910, τόμος Γ', στὸ ἄρθρο «Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα περὶ τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου» (σελ. 25-89) [X], στὸ ἕκτο κεφάλαιο μετὰ τίτλο «Περὶ τοῦ δέοντος γενέσθαι», ὁ X. ἀναφέρεται στὴν διαφορὰ μεταξὺ γραπτοῦ (καθαρεύουσα) καὶ προφορικοῦ (δημοτικῆ) λόγου καὶ λέει ὅτι εὐχῆς ἔργον εἶναι ἡ διαφορὰ αὕτη ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐκτείνηται πέραν τοῦ ἀπολύτως ἀναγκαίου, ἀλλὰ καὶ νὰ βαίνη κατὰ μικρὸν ἐλαττουμένη καὶ τοῦτο ἀκριδῶς χάριν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ σκοποῦ τῆς γλώσσης. Εὐχεται

δηλαδή να συγκλίνουν ή δημοτική και ή καθαρεύουσα για τὸ καλὸ τῆς γλώσσας.

Συνεχίζει δέ: "Ὅταν ταῦτα γίνονται κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον, τότε πράγματι θὰ εὐρίσκονται λανθάνοντα ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἑλληνοφώνων μαθητῶν ἢ τε γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὁ διδάσκαλος θὰ δύναται τότε διὰ καταλλήλου διδασκαλίας νὰ καθιστᾷ αὐτὰ συνειδητὰ τοῖς διδασκόμενοις· τότε ὄντως θὰ παύσῃ ὁ δογματικὸς τρόπος τῆς διδασκαλίας γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν κανόνων καὶ ἡ μηχανικὴ ἀπομνημόνευσις αὐτῶν, θὰ ἐπικρατήσῃ δὲ ἀντ' αὐτῶν ἡ εὐρετικὴ, ἡ μαιευτικὴ ὡς εἰπεῖν μέθοδος πρὸς γνῶσιν τῆς γλώσσης. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ διδασκαλία θέλει καταστῆ ἀπείρῳ ἀπλουστέρα καὶ δὴ εὐκολωτέρα καὶ καρποφορωτέρα. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὴν εὐκολωτέραν τῆς γλώσσης ἡμῶν διδασκαλίαν ἀποβλέπων τολμῶ νὰ εἶπω ὅτι, ἐπειδὴ, ὡς γνωστὸν, τὰς μεγίστας δυσκολίας εὐρίσκουσιν οἱ μικροὶ μαθηταὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς γραμματικῆς, τ.ἔ. ἐν τοῖς διδάγμασι περὶ πνευμάτων καὶ τόνων μεθ' ὧν συνάπτονται τὰ περὶ μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, τὰ περὶ ἐγκλίσεως κττ., διὰ τοῦτο εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν τὸ διδακτικὸν βιβλίον τὸ προωρισμένον διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἐξετυπούτο ἄνευ τῶν σημείων τούτων, ἀπλῶς δὲ δι' ἐνὸς σημείου, οἷον σταυροῦ, ἀστερίσκου ἢ ἄλλου τινὸς ὁπωσδήποτε διακριτικοῦ, ἄνωθεν τῆς τονουμένης συλλαβῆς κειμένου, ἐδηλοῦτο ἡ θέσις τοῦ τόνου. Οὕτω θὰ ἀπηλλάσσοντο οἱ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μαθηταὶ τῶν πλείστων κανόνων περὶ ψιλῆς καὶ δασείας, περὶ ὀξείας, βαρείας καὶ περισπωμένης, περὶ μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, περὶ ἐγκλίσεως, τόνου κλπ., περὶ ὧν, ἐπειδὴ ἐν τῷ προφορικῷ ἡμῶν λόγῳ οὐδὲν τούτων ἔχομεν, οὐδὲν αἰσθάνονται οἱ διδασκόμενοι, ἀναγκάζονται δὲ ν' ἀποστηθίζωσι μηχανικῶς πάντα. Οὕτως ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ θὰ ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων, ἦτοι ἀπὸ γλωσσικῶν στοιχείων γνωστῶν καὶ αἰσθητῶν τοῖς μαθηταῖς καὶ θὰ ἀπέβαινε κατὰ πολλὰ εὐκολωτέρα καὶ ὠφελιμωτέρα. Καὶ σημειωτέον ὅτι διὰ τῆς ἀπλοποιήσεως ταύτης οὐδὲν ἄλλο θὰ ἐγίνετο ἢ θὰ ἀπεβάλλοντο μὲν τὰ ὑπὸ μεταγενεστέρων καὶ μεσαιωνικῶν λογίων ἐπινοηθέντα ὀρθογραφικὰ ταῦτα σημεία, θὰ ἐλάμβανε δὲ ἡ γραφὴ ὅν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἶχε τύπον. Ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως θὰ ἐδιδάσκοντο κατόπιν τὴν χρῆσιν τῶν σημείων τούτων ὅσοι ἐκ τῶν πολλῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἤθελον φοιτήσῃ εἰς αὐτά.

Ἡ παράγραφος αὐτὴ χρησιμοποιήθηκε —ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω— ἀπὸ τοὺς μονοτονιστῆς, ἐνῶ εἶναι ξεκάθαρο ἀπὸ τῆς φράσεως ποὺ ὑπογραμμίζουμε ὅτι περιορίζεται μόνον γιὰ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ἐννοῶντας πάντα ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν τόνων καὶ πνευμάτων θὰ γίνεται στὸ γυμνάσιον. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ πρότασή του εἶναι νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἕνα μόνον τονικὸν σημεῖον «ἄνωθεν τῆς τονουμένης συλλαβῆς κειμένου». Μὲ ἄλλα λόγια προτείνει ὄχι τὴν μηχανικὴν ἀντικατάστασιν τῆς βαρείας καὶ τῆς περισπωμένης μὲ τὴν ὀξείαν στίς πολυσύλλαβες λέξεις (δηλ. τὸ σύγχρονον μονοτονικόν)

ἀλλὰ τὴν χρῆση τοῦ τονικοῦ σημείου στὶς συλλαβὲς ποὺ ὄντως τονίζονται μέσα στὸ κείμενο, δηλαδή οὐσιαστικά τὴν γραφικὴ ἀναπαράσταση τῆς προσωδίας.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου, τὴν ὁποίαν συστηματικὰ ἀποσιωποῦν οἱ μονοτονιστές. Λέγει λοιπὸν ὁ Χατζιδάκις: Ἐπιφανὴς τινὲς παρανοοῦντες τοὺς λόγους μου τούτους νὰ ὑπολάβωσιν ὅτι συμφωνῶ πρὸς τοὺς καινοτόμους, ἀφοῦ καὶ ἐγὼ ἐγκρίνω τοιαύτην τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀπλοποίησιν. Ἄλλ' ἡ δοξασία αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Διότι οὗτοι μὲν ἀποκηρύττουσι καθ' ὁλοκληρίαν τὸν καθεστηκότα παρ' ἡμῶν γραπτὸν λόγον, διδάσκοντες ὅτι «ὡς βάσις ἀνάγκη νὰ ληφθῆ οὐχὶ ἡ καθαρεύουσα, ὅτι γλῶσσα τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ μὴ γίνῃ ἡ καθαρεύουσα ἠπλοποιημένη, ἀλλὰ ἡ δημοτικὴ...» [...] Ἐγὼ δὲ τὰναντία τούτων ἐφαρμοζὼν τὴν μεθοδολογικὴν ἀρχὴν «πάντοτε ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἐπὶ τὰ ἄγνωστα, ἀπὸ τῶν ἐγγύς ἐπὶ τὰ ἀπωτέρω» βλέπων δὲ ὅτι δι' ἡμᾶς σήμερον γνωστὴ καὶ ἐγγύς εἶναι αὕτη ἡ καθαρεύουσα, ταύτην μεταχειρίζομαι διδάσκων καὶ γράφων, καὶ ταύτην θέλω βάσιν τῆς γλώσσης τοῦ μέλλοντος, ἀπλοποιουμένην, ὡς εἶκος, καὶ συμπληρουμένην κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐγὼ ἐπιδιώκω ὡς πρὸς πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης, λέξεις, τύπους, σημασίας, συντάξεις κλπ. ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅπερ εἶδομεν ἄνωτ. σ. 27 σημ. ὅτι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Clément συνιστᾷ ὁ κ. Ψυχάρης ὡς πρὸς μόνην τὴν ὀρθογραφίαν, ἣτοι «προσοχὴν προκειμένου περὶ καινοτομιῶν ἐν τῷ γλωσσικῷ καθεστῶτι, ἀπλοποιήσεις μεθοδικὰς καὶ ἐφαρμοστὰς ἐπὶ πάσας τὰς ἀναλόγους περιπτώσεις, ὅτι μεγάλην ἔχει σπουδαιότητα τὸ νὰ μὴ προσκρούῃ τις καὶ μάλιστα ἀποτόμως πρὸς ἕξεις βαθέως ἐρριζωμένας, ὅτι ἀνάγκη ἐξοικονομήσεως ἐργασίας συνεχοῦς ἀλλὰ βαθμιαίας» κλπ. Κατὰ ταῦτα δὲν δύναται νὰ λεχθῆ περὶ ἐμοῦ ὅτι συμφωνῶ πρὸς τοὺς καινοτόμους· διότι, ὡς ἕκαστος βλέπει, ἐγὼ δὲν καινοτομῶ, ἀλλὰ ἀσπάζομαι μὲν τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιβαλλόμενον ἡμῶν μετὰ μεγίστης ἀνάγκης γλωσσικὸν καθεστῶς, παρατηρῶ δὲ ὡς ἱστορικὸς τὴν πορείαν ἣν χωροῦσιν οἱ γράφοντες, ἀναγράφω καὶ πιστῶ αὐτήν.

Μὲ ἄλλα λόγια, προτείνει ξεκάθαρα τὴν ἀπλὴ καθαρεύουσα ὡς «βάσιν τῆς γλώσσης τοῦ μέλλοντος», ἀφοῦ «ἀσπάζεται τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιβαλλόμενον ἡμῶν μετὰ μεγίστης ἀνάγκης γλωσσικὸν καθεστῶς». Εἶναι δυνατόν νὰ φανταζόταν μία μονοτονισμένη καθαρεύουσα ὡς γλῶσσα τοῦ μέλλοντος; Ἡ μήπως θέλησε νὰ προτείνει μία παιδαγωγικὴ μέθοδος ποὺ νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ (δημοτικὴ χωρὶς τόνους) καὶ «ἀπὸ τῶν ἐγγύς ἐπὶ τὰ ἀπωτέρω», νὰ περνᾷ στὰ πιὸ δύσκολα (δημοτικὴ μὲ τόνους, καὶ μετὰ ἀπλὴ καθαρεύουσα μὲ τόνους), ἔτσι ὥστε τὸ μικρὸ παιδί νὰ μὴν τρομάξει, νὰ μὴν νοιώσει ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, ἀλλὰ σιγὰ-σιγὰ νὰ γνωρίσει τὸν πλοῦτο τῆς γλώσσας του;

Ὅπως τὸ ἔκανε ἤδη ὁ Καλιτσουνάκης [ΑΤ, 481-483] μποροῦμε νὰ κάνουμε κάποια κριτικὴ στὴν πρόταση τοῦ Χατζιδάκι σημειώνοντας ὅτι, ἀντίθετα μὲ τὴν παρόμοια πρόταση τοῦ Βιλαμόβιτς —ποὺ σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἀναφέρεται σὲ Γερμανοὺς

μαθητές, ή σχέση τῶν ὁποίων μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν σχέση τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν μὲ τὰ νέα ἑλληνικά— ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θὰ κατέληγε σὲ χάος, ἀφοῦ τὰ ἄτομα μὲ μορφωτικὸ ἐπίπεδο δημοτικοῦ θὰ ἔγραφαν χωρὶς τόνους καὶ τὰ κάπως πιὸ μορφωμένα ἄτομα μὲ τόνους. Ἡ γραπτὴ γλῶσσα θὰ γινόταν δηλαδὴ δείκτης μορφωτικοῦ —καὶ κατὰ συνέπεια κοινωνικοῦ— ἐπιπέδου. Αὐτὸ πάντως ποὺ ἔχει σημασία σήμερα δὲν εἶναι ἡ παιδαγωγικῶς ἴσως ἀμφισβητήσιμη πρόταση τοῦ Χατζιδάκι, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι βασιζόμενοι στὴν πρότασιν αὐτὴν οἱ μονοτονιστὲς ἐνέφανισαν τὸν Χατζιδάκι ὡς πρωτοπόρο τοῦ μονοτονισμοῦ.

3 Ἡ ἀδημοσίευτη ἀνακοίνωση τοῦ Χατζιδάκι στὴν Ἀκαδημία (1929) μέσα ἀπὸ τὰ χρονογραφήματα τοῦ Παύλου Νιρβάνου

Ὅσον εἰρωνικὸ καὶ ἂν φαίνεται αὐτό, ἡ ἐφημερίδα Ἑστία, ποὺ σήμερα ἀποτελεῖ προπύργιο τοῦ πολυτονισμοῦ, δημοσίευσε τὸ 1929 δύο χρονογραφήματα τοῦ Παύλου Νιρβάνου, στὰ ὁποῖα δὲν ἔπαψαν ἔκτοτε, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, νὰ ἀναφέρονται οἱ μονοτονιστὲς. Ἀφοροῦν ἀνακοίνωση τοῦ ὀγδονταετοῦς Χατζιδάκι στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Παραθέτουμε καὶ σχολιάζουμε παρακάτω τὰ χρονογραφήματα αὐτά:

3.1 Πρῶτο χρονογράφημα: Ἡ ὀρθογραφία μας [N1]

Τὸ νὰ ὀμιλῇ κανεὶς, ἐπαφροδίτως, περὶ πραγμάτων ἀνιαρῶν, εἶνε μέγα χάρισμα. Καὶ τὸ χάρισμα αὐτὸ τὸ ἔχει, χωρὶς ἄλλο, ὁ κ. Χατζιδάκης. Ἐνας γλωσσολόγος τῆς περιοπῆς του καὶ τῆς φήμης του γνωρίζει νὰ ὀμιλῇ περὶ τῶν ξηροτέρων ζητημάτων τῆς ἐπιστήμης του, μὲ ἓνα τρόπον χαριτωμένον, μὲ μίαν διαλεκτικὴν ἀξιέραστον καί, πρὸ πάντων, εἰς ἓνα τόνον οἰκειότητος, ποὺ γοητεύει. Αἱ ὀμιλίαι του καὶ αἱ ἀνακοινώσεις του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ἀκούονται, μὲ τὴν πλέον ἀφωσιωμένην προσοχὴν καὶ ἀπὸ τοὺς πλέον ξένους πρὸς τὴν ἐπιστήμην του συναδέλφους του, ὅπως ἀκούονται καὶ ἀπὸ τὸ ἑτερόκλητον ἀκροατήριον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἀμφιθεάτρου. Δὲν ἤμποροῦσε νὰ συμβαίη διαφορετικά. Ἀπλούστατα, αἱ λέξεις εἶνε οἱ ἔρωτες τοῦ κ. Χατζηδάκη.

Στὴν πρώτη αὐτὴ παράγραφο ὁ Νιρβάνου ἤδη μᾶς προετοιμάζει γιὰ τὴν ἐκπληξὴ ποὺ θὰ ἀκολουθήσει: τὴν ἀνακάλυψιν «μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς» τοῦ αὐστηροῦ καὶ καθαρῆς Χατζιδάκι. Σκοπὸς τῆς λανθασμένης γραφῆς τοῦ ὀνόματός του (ποὺ ἀργότερα, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ γίνῃ διπλᾶ λανθασμένη περνῶντας ἀπὸ τὸ «Χατζιδάκης» στὸ «Χατζηδάκης»), τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ «χαριτωμένου», τῆς ἀναφορᾶς στοὺς «ἔρωτες» του, εἶναι νὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μίαν ἀναθεώρηση τῆς εἰκόνας ποὺ εἴχαμε γι' αὐτόν, ἔτσι ὥστε νὰ δεχθοῦμε εὐκολότερα τὴν ρηξικέλευθην πρότασίν του.

Ὁ κ. Χατζιδάκης, ὀμιλῶν περὶ τῶν ἐρώτων του εἰς τὴν προχθεσινὴν συνεδρία-

σιν τῆς Ἀκαδημίας, ὠμίλησε περὶ τῆς νέας μας ὀρθογραφίας. Κυρίως, δηλαδή ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν, ὡς τὸ ἀρμοδιώτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου σῶμα, νὰ ἐπιληφθῆ τῆς ρυθμίσεως τοῦ ὀρθογραφικοῦ μας ζητήματος, προκαλοῦσα τὴν σχετικὴν ἐπίσημον ἐξουσιοδότησιν. Ὁ κ. Χατζιδάκης εἶνε, ὡς γνωστόν, κεκηρυγμένος, θεωρητικῶς, ὑπὲρ τῆς ὀρθογραφικῆς ἀπλοποιήσεως. Καί, ἂν ἐνθυμοῦμαι καλά, πρὸ ἐτῶν ἔγραφεν, ὅτι, πρὸ πάσης ἄλλης γλωσσικῆς φροντίδος, οἱ Ἕλληνες θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχαμεν φροντίσει νὰ ἀπλοποιήσωμεν τὴν γραφὴν τῆς γλώσσας μας. Ἀλλὰ τὸ κύριον θέμα τῆς ἀνακοινώσεώς του δὲν ἦτο αὐτό. Τὴν ἀπλοποίησιν τὴν ἔθιξεν, ἀπλῶς, ἐν ἐπιλόγῳ, περιορίσας αὐτὴν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ τονισμοῦ. Ἐκεῖνο, πὸν ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν, ἦτο καὶ μᾶλλον ἐπεῖγον: Ἡ κατάλυσις τῆς ὀρθογραφικῆς ἀναρχίας, εἰς τὴν ὁποίαν παραδέρομεν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

Ἐν ὀλίγοις, σύμφωνα μὲ τὸν Νιρβάνα, στὴν ἀνακοίνωσή του αὐτὴν ὁ Χ. Ζητεῖ ἐπισήμως καὶ ἐπειγόντως ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὸ ὀρθογραφικὸ πρόβλημα, καὶ παρεμπιπτόντως ἀναφέρεται καὶ στὴν ἀπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ. Μὰ ἂν ἦταν τόσο σημαντικὴ αὐτὴ ἡ ἀνακοίνωσις, γιατί δὲν ὑπάρχει ἵχνος τῆς στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας;

Δὲν πρόκειται πλέον περὶ δημοτικῆς καὶ καθαρευούσης. Τὸ ζήτημα ἐνδιαφέρει δημοτικιστὰς καὶ καθαρευουσιάνους, ἐξ ἴσου. Ἀδιακρίτως τοῦ ποῖαν γλῶσσαν προτιμᾷ καὶ γράφει ὁ καθένας, ἡ ὀρθογραφία τῆς γραφομένης γλώσσας, πρέπει, διὰ λόγους στοιχειώδους συνεννοήσεως, νὰ εἶνε μία. Δὲν μπορεῖ καθένας νὰ γράφῃ, ὅπως τοῦ καπνίσῃ. Διότι αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει. Ἡ γραφὴ μιᾶς γλώσσης πρέπει, ἀπαραιτήτως, νὰ ἔχῃ ἓνα ἐπίσημον κανόνα. Σήμερον κατηντήσαμε νὰ μὴν ἔχωμεν κανένα κανόνα. Ἡ μᾶλλον κάθε συγγραφεὺς ἔχει τὸν δικόν του κανόνα. Ὅλοι οἱ ἀνθρωποὶ ὁμοῦς, δὲν εἶνε οὔτε γλωσσολόγοι οὔτε συγγραφεῖς. Ἐχουν ἀνάγκην ἐνὸς ἐπισήμου κανόνος πρὸς τὸν ὁποῖον νὰ συμμορφωθοῦν. Καί, μὴ ὑπάρχοντος ἐπισήμου κανόνος, καθένας ἀκολουθεῖ πότε τὸν ἓνα, πότε τὸν ἄλλον, πότε ὅλους μαζί. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε νὰ μὴν ὑπάρχῃ ὀρθὴ γραφὴ καὶ μὴ ὀρθὴ γραφὴ. Κάθε γραφὴ εἶνε ὀρθὴ καὶ ταυτοχρόνως ἐσφαλμένη. Ὅπως τὴν πάροωμεν.

— Ἐγὼ ἔτσι τὸ γράφω, κύριε.

Ἐπάρχει ἄραγε ἀνάγκη παραδειγμάτων; Ἐσεῖς γράφετε κοιτάζω μὲ ὀμικρὸν γιώτα. Ἐχετε δίκηο. Τὸ παράγετε ἀπὸ τὸ κοίτη. Ἐγὼ τὸ γράφω κυττάζω, μὲ ὕψηλὸν καὶ δύο ταῦ. Ἐχω κ' ἐγὼ δίκηο. Τὸ παράγω ἀπὸ τὸ κυπτάζω. Ἐσεῖς γράφετε εἶνε μὲ ἐψιλόν. Δίκηο ἔχετε. Δημιουργεῖτε νέαν ρηματικὴν κατάληξιν. Ἐγὼ γράφω εἶναι, μὲ ἄλφα ἰῶτα. Δίκηο ἔχω κ' ἐγὼ. Σχηματίζω τὸ εἶμαι, εἶσαι, εἶναι, κατ' ἀναλογίαν τοῦ κεῖμαι, κεῖσαι, κεῖται. Ἐσεῖς γράφετε ἡ χάρι, μὲ γιώτα. Ἐχετε δίκηο. Ἀποκόπτετε ἀπλῶς τὸ τελικὸν σίγμα. Ἐγὼ γράφω χάρη, μὲ ἦτα. Ἐχω δίκηο κ' ἐγὼ. Παραδέχομαι, δηλαδή, ὅτι τὸ τριτόκλιτον χάρις ἔγινε πρωτόκλιτον χάρη, ὅπως ἡ βρύσις ἔγινε βρύση. Ἡ χάρη τῆς χάρις, ἡ βρύση τῆς

βρύσης. Καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅλοι, δηλαδή, ἔχομεν δίκην καὶ μόνον ἢ δυστυχημένη ὀρθογραφία ἔχει ἄδικον.

Θέλετε καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς ἀναρχίας; Καθρεφτισθῆτε στὴν παροιμιώδη ὀρθογραφίαν τῆς τελευταίας μαθητικῆς γενεᾶς. Τί νὰ κάμουν καὶ τὰ καυμένα τὰ παιδιά; Ἡ ὀρθογραφία τῶν σχολικῶν τῶν βιβλίων ἀλλάζει—ὅπως ὑπέμνησεν ἐκτὸς τοῦ κ. Χατζιδάκη καὶ ὁ κ. Μενάρδος—μὲ κάθε ἀλλαγὴν ὑπουργείου. Διαφορετικὰ βλέπουν γραμμένην μίαν λέξιν εἰς τὰ ἀγνωστικά τῶν βιβλίων, διαφορετικὰ εἰς τὴν ἐφημερίδα, διαφορετικὰ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἐνὸς συγγραφέως, διαφορετικὰ εἰς τοῦ ἄλλου καὶ διαφορετικὰ κάποτε εἰς δύο σελίδας ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου. Ἀδύνατον νὰ σχηματίσουν μίαν ὀπτικήν εἰκόνα τῶν λέξεων. Καὶ γράφουν, καὶ αὐτὰ, ὅπως τοὺς καπνίσῃ. Καὶ τὸ ἀπώτερον ἀποτέλεσμα. Τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν ἔλλειψιν μεθόδου καὶ τάξεως εἰς τὴν γραφὴν τῶν συμβόλων τῶν πραγμάτων, ποὺ εἶνε αἱ λέξεις, παρακολουθεῖ ἡ ἀναρχία καὶ τὸ χάος εἰς τὴ σκέψιν. Καὶ τὸ συμπέρασμα. Καθαρευουσιάνοι ἢ δημοτικισταὶ ἢ μαλλιαροὶ—ἀδιάφορον—πρέπει ν' ἀποκτήσωμεν ἓνα κανόνα γραφῆς. Καὶ εἶνε προτιμότερος ἓνας, ἔστω καὶ ἐσφαλμένος κανὼν, ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν κανόνος. Ἐπὶ τέλους, δὲν ἐχάθηκε ὁ κόσμος ἀπὸ ἓνα ἔπιλον ἢ ἓνα ἄλφα ἰῶτα. Ἀλλὰ ἢ ὅλοι θὰ γράφωμεν παίρνω ἢ ὅλοι πέρνω. Αὐτὸ εἶνε τὸ οὐσιῶδες: Ὁ κανὼν. Καὶ τὸν κανόνα αὐτὸν εἶνε καιρὸς νὰ μᾶς τὸν δώσῃ, μὲ τὸ κῦρὸς τῆς καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἢ Ἀκαδημία.

Στὶς παραγράφους αὐτὰς ὁ Νιρβάνας δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὸν τονισμό. Ἄντιθετα παρουσιάζει τὸ ὀρθογραφικὸν ὡς ἓνα οἰκουμενικὸ πρόβλημα, ποὺ ἀφορᾷ ὅλες τὶς γλωσσικὰ παρατάξεις. Τὸ ρητορικὸν σχῆμα εἶναι γνωστό: ἀναφερόμενος σὲ προφανεῖς ἀλήθειες ποὺ βρίσκουν σύμφωνον ὅλον τὸν κόσμον, κερδίζει τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀναγνώστη πρὶν περάσει στὰ ἐπίμαχα θέματα.

Θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω λίγα λόγια, διὰ τὴν ἀπλοποίησιν τοῦ τονισμοῦ—τὴν μόνην ἴσως δυνατὴν, σήμερον, ἀπλοποίησιν—ποὺ ὑπέβαλεν εἰς τὴν κρίσιν τῆς Ἀκαδημίας ὁ κ. Χατζιδάκης. Ἀλλὰ καὶ αὔριον—ὅπως ἔλεγεν ἓνας παλαιὸς μου δάσκαλος, ποὺ δὲν ἀγαποῦσε νὰ κουράζῃ πολὺ τοὺς μαθητὰς του—ἡμέρα τοῦ Θεοῦ εἶνε.

Καὶ νὰ τὸ ἐπίμαχο θέμα: τὸ μονοτονικὸν παρουσιάζεται ὡς «μόνη ἴσως δυνατὴ σήμερα ἀπλοποίησις», μιὰ φράση ξεκάρφωτη ὅπου ὁ ἀναγνώστης δὲν ξέρει ἂν πρόκειται γιὰ ἀποψη τοῦ Χατζιδάκι ἢ τοῦ Νιρβάνα, γιὰ συμπέρασμα τῶν λεχθέντων ἢ γιὰ περίληψιν τοῦ ἐπομένου χρονογραφήματος. Ἐμμεσα ὁ Ν. ἀναφέρεται σὲ ἄλλες («σήμερα ἀδύνατες») ἀπλοποιήσεις: περὶ τίνος πρόκειται; Στὶς προηγούμενες παραγράφους ἀναφέρεται μόνον στὴν ἀνάγκη τυποποίησης τῆς ὀρθογραφίας καὶ στὶς ἀδυναμίας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, καὶ ποτὲ σὲ τυχὸν ἀπλοποιήσεις. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ νοηματικὸν lapsus ξεσκεπάζεται ἡ ἐπιθυμία τοῦ Νιρβάνα νὰ ἐρμηνεύσει τὰ λόγια καὶ τὶς προθέσεις τοῦ Χατζιδάκι μὲ τὸν τρόπον του.

ΥΓ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ ὀρθογραφίας, ἡ στιγμή εἶνε κατάλληλη νὰ δη-

λώσω, ὅτι ἡ ὀρθογραφία τῆς στήλης μου δὲν εἶνε πάντοτε ἡ δική μου. Εἶνε καὶ τοῦ διορθωτοῦ τῆς ἐφημερίδος καὶ τοῦ στοιχειοθέτου. Τί εἶπαμεν; Καθένας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει τὴν ὀρθογραφίαν του. Δικαίωμα ἀναφαίρετον.

3.2 Δεύτερο χρονογράφημα: Ἡ ἀπλοποιήσις τοῦ τονισμοῦ [N2]

Ἐλέγαμεν, χθές, διὰ τὴν πρότασιν τοῦ κ. Χατζιδάκη, ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν, περὶ ἀπλοποιήσεως τοῦ τονισμοῦ. Τὸ ζήτημα δὲν εἶνε νέον. Ἔχουν προταθῆ, ὡς τώρα, πολλὰ σχετικά συστήματα, ἀπὸ τῆς ἀπλοποιήσεως μέχρι τῆς ἐντελοῦς καταργήσεως τοῦ τονισμοῦ. Πολλοὶ δὲ ἀπὸ τοὺς μεταρρυθμιστὰς ἔφθασαν καὶ μέχρι πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματός των. Ἀλλὰ τώρα, τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Τὸ ζήτημα ἀνακινεῖται ἀπὸ ἕνα συντηρητικὸν σοφὸν καὶ ἀπασχολεῖ ἐπισήμως τὴν Ἀκαδημίαν, σῶμα ἐκ φύσεως συντηρητικὸν καὶ αὐτό. Καὶ ὑποχρεοῦνται νὰ τὸ προσέξουν καὶ ὅσοι ἀκόμη εἰς τὰς σχετικάς ἀποπειράς, πὺν ἔγιναν, μέχρι σήμερον, ἤθελαν νὰ διαβλέπουν ἀνατρεπτικὰ διαθήματα, ἀκρότητας ἀνευθύνων μεταρρυθμιστῶν ἐπιφόβους αἰρέσεις ἢ «μαλλιαριστικὸν ἐξωφρενισμὸν». Ὁμιλεῖ, ἐπὶ τέλους, ὁ κ. Χατζιδάκης, ὁ περισσότερον πολεμηθεὶς ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους δημοτικιστὰς καὶ ὁ δριμύτερον πολεμήσας τὸν ἀνατρεπτικὸν ἀγῶνα.

Ἐὰν ὁ Νιρβάνας προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει τὴν σημασίαν ποὺ ἔδωκε καὶ ὁ Χ. καὶ ἡ Ἀκαδημία στὴν πρότασίν του περὶ ἀπλοποιήσεως τοῦ τονισμοῦ: «τὸ ζήτημα ἀπασχολεῖ ἐπισήμως τὴν Ἀκαδημίαν». Καὶ ξανά δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ ἀναρωτηθοῦμε: ἂν ἀπασχολεῖ ἐπισήμως τὸ σῶμα αὐτό, πῶς γίνεται νὰ μὴν ἐμφανίσθηκε διόλου στὰ Πρακτικά του;

Μὲ τὸν σοφόν, ὅμως, αὐτὸν—τοῦ ὁποίου κανεὶς δὲν ἔφθασε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀυθεντίαν—συμβαίνει τὸ ἐξῆς παράδοξον. Ὅταν τὸν ἀκούει κανεὶς ν' ἀναπτύσῃ θεωρητικῶς ἕνα ζήτημα τοῦ κλάδου του, μπορεῖ νὰ ὀρκισθῆ, ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του ἕνα ἀκραῖον δημοτικιστὴν. Εἶνε ἀπὸ τοὺς πρώτους, ἄλλως τε, πὺν ἐμύησεν ἐμᾶς τοὺς νεωτέρους, εἰς τὴν γλωσσικὴν πραγματικότητα, ἀποδείξας, ἐπιστημονικῶς, ὅτι ἡ σημερινὴ κοινὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, δὲν εἶνε παραφθορὰ τῆς ἀρχαίας καὶ ἐξοβελιστέον γέννημα τῆς δουλείας, ἀλλὰ προῖον φυσικῆς ἐξελέξεως ἐκείνης, κατ' ἀπαραβάτους γλωσσικὸν νόμους, καὶ ἐπομένως γνήσιον τέκνον τῆς ἀρχαίας. Εἶνε δὲ γνωστὴ καὶ ἡ πολυειδὴς συμβολὴ του εἰς τὸ ζήτημα τῆς συναγωγῆς καὶ τῆς μελέτης τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου, διὰ τὴν μεθοδικὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας τῶν λέξεων. Ὅ,τι χωρίζει τὸν κ. Χατζιδάκην ἐπὸ τοὺς κυρίως δημοτικιστὰς εἶνε ὅ,τι χωρίζει τὴν θεωρίαν ἀπὸ τὴν πρᾶξιν. Ὁ κ. Χατζιδάκης εἶνε δημοτικιστὴς θεωρητικὸς. Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἔχει τὰς γνωστὰς ἀντιλήψεις του. Δὲν πρόκειται νὰ τὰς συζητήσωμεν.

Καὶ πάλιν ὁ Νιρβάνας τονίζει τὸ κῦρος τοῦ Χ. γιὰ νὰ μᾶς προετοιμάσῃ γιὰ τὴν

ἐκπληξή που θὰ μᾶς προκαλέσει ἢ πρὸς τὸ λαϊκώτερον μεταμόρφωση τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ.

Τὸ γεγονός εἶνε, ὅτι ὁ κ. Χατζηδάκης [sic] ἐζήτησεν, ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὴν ἀπλοποίησιν τοῦ τονισμοῦ, τοῦ μεγάλου καὶ περιττοῦ αὐτοῦ βασάνου τῆς νεοελληνικῆς γραφῆς. Καὶ πόσον χαριτωμένα τὴν ἐζήτησεν. Οἱ θεωροῦντες τὰς ψιλὰς καὶ τὰς δασείας καὶ τὰς ὀξειάς καὶ τὰς βαρείας καὶ τὰς περισπωμένας ὡς γλωσσικὸν σακροσάντο, ἐὰν δὲν ἦτο ὁ κ. Χατζηδάκης, πὺ ὠμιλοῦσε, θὰ ἔσπευδον νὰ κρούσουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου καὶ νὰ καλέσουν τὴν φρουρὰν τῶν γλωσσασμυντόρων εἰς τὰ ὄπλα, διὰ τὴν διάσωσιν τῆς κινδυνευούσης θείας γλώσσης τῶν προγόνων μας. Ἀλλὰ ὁ κ. Χατζηδάκης διηγῆθη γεγονότα. Καὶ θὰ προσπαθῆσω ν' ἀποδώσω ὅσον πιστὰ μοῦ ἐπιτρέπει ἡ μνήμη μου τοὺς λόγους του.

Καὶ ἡ ψυχολογικὴ μεταμόρφωση τοῦ Χ. συνοδεύεται ἀπὸ ὀρθογραφικὴ μεταμόρφωση τοῦ ὀνόματός του: ἀπὸ «Χατζιδάκις» ἔγινε πρῶτα «Χατζιδάκης», καὶ τώρα «Χατζηδάκης». Ἰδιαιτέρως ὑποπτη εἶναι ἡ τελευταία φράση: «Καὶ θὰ προσπαθῆσω ν' ἀποδώσω ὅσον πιστὰ μοῦ ἐπιτρέπει ἡ μνήμη μου τοὺς λόγους του». Ἡ μελοδραματικὴ αὐτῆς τῆς φράσης τοῦ Νιρβάνα εἶναι ἀνάρμοστη σὲ λόγια πὺ εἰπώθησαν μόλις 3 μέρες νωρίτερα καὶ ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ «ἀνακοίνωση» τοῦ Χατζιδάκι ἦταν ἀνεπίσημη: ἂν ὁ γραμματέας τῆς Ἀκαδημίας εἶχε καταγράψει τὰ λεχθέντα δὲν θὰ χρειαζόταν ὁ Ν. νὰ βασισθεῖ στὴν μνήμη του.

— *Μὴ νομίζετε, κύριοι—εἶπε μὲ λόγια ἀπλᾶ καὶ καθαρά—ὅτι οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα εἶναι ἀρχαία κληρονομία μας. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν μετεχειρίζοντο οὔτε τόνους, οὔτε πνεύματα. Αὐτοὶ εἶχαν τὴν αἴσθησιν τῶν δασέων, τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχέων, εἶχαν ἔμφυτον τὴν μουσικὴν προφορὰν τῆς γλώσσης των καὶ δὲν εἶχον ἀνάγκην τόνων καὶ πνευμάτων, γιὰ νὰ κανονίσουν τὴν ὀρθὴν ἐκφώνησιν τῶν λέξεων. Ἄλλως τε, στὸ τονιζόμενον φωνῆεν δὲν ἔπεφτε γι' αὐτοὺς τὸ βάρος τοῦ τονισμοῦ, ὅπως σήμερον, ἀλλὰ ἡ μουσικὴ του ἐκφώνησις. Ὁ δυναμικὸς τονισμὸς ἦλθε πολὺ ἀργότερα. Τὰ πνεύματα καὶ οἱ τόνοι ἐπενοήθησαν, ὅταν ἐχάθη τὸ αἴσθημα τῶν μακρῶν καὶ βραχέων καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ τὰ ἀντιληφθοῦν μὲ ὄρατὰ σημεῖα. Σήμερον, ἐπομένως, ἐγὼ πὺ δὲν ἔχω τὴν αἴσθησιν αὐτὴν, δὲν ἐνδιαφέρομαι νὰ μάθω ἂν ἕνα φωνῆεν εἶνε μακρὸν, ἐπειδὴ φέρει περισπωμένην, ὅταν εὐρίσκεται πρὸ βραχέος φωνήεντος.*

Δυσκολευόμαστε νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ Χατζιδάκις μπορεῖ νὰ εἶπε αὐτὰ τὰ λόγια. Πρῶτον, ἡ φράση «τὰ πνεύματα καὶ οἱ τόνοι ἐπενοήθησαν ὅταν ἐχάθη τὸ αἴσθημα τῶν μακρῶν καὶ βραχέων καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ τὰ ἀντιληφθοῦν μὲ ὄρατὰ σημεῖα» εἶναι ἀνακριβής: οἱ τόνοι δηλώνουν μουσικὸ ὕψος καὶ ὄχι διάρκειαν· ἀντίθετα, ἐπινοήθησαν γιὰ νὰ δηλώσουν ὀπτικά τὸ μῆκος τῶν συλλαβῶν τὰ γράμματα ἦτα καὶ ὠμέγα πὺ δηλώνουν τὰ μακρὰ ἔψιλον καὶ ὄμικρον. Καὶ αὐτὰ τὰ γράμματα, εὐτυχῶς, τὰ ἔχουμε ἀκόμα σήμερον, τουλάχιστον μέχρι τὴν ἐπόμενη «μεταρρύθμιση».

Σίγουρα, ὅσον ἀφορᾷ τὰ δίχρονα φωνήεντα, ἐξετάζοντας τοὺς τόνους μποροῦμε σὲ κάποιες περιπτώσεις νὰ ἀποφανθοῦμε ἂν ἓνα δίχρονο φωνῆεν εἶναι μακρὸ ἢ βραχύ· ἀλλὰ δὲν ἦταν ποτὲ αὐτὸς ὁ πρωταρχικὸς ρόλος τῶν τόνων. Δεύτερον, ἡ φράση «δὲν ἐνδιαφέρομαι νὰ μάθω ἂν ἓνα φωνῆεν εἶνε μακρόν, ἐπειδὴ φέρει περισπωμένην, ὅταν εὐρίσκεται πρὸ βραχέος φωνήεντος» δείχνει μᾶλλον κάποιον ποὺ ἀγνοεῖ τοὺς κανόνες τονισμοῦ, ἀφοῦ ὁποιοδήποτε περισπώμενο φωνῆεν εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως μακρὸ, σὲ ὅποια θέση καὶ ἂν βρίσκεται.

Ἔλα αὐτὰ μοῦ εἶναι περιττά. Τὸ μόνον, ποὺ μοῦ χρειάζεται, γιὰ ν' ἀποφύγω μερικὰς συγχύσεις τονισμοῦ, ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶνε νὰ γνωρίζω ποῖον εἶνε τὸ τονιζόμενον γράμμα. Ἔνας τόνος ἐπομένως ἢ ἓνα στίγμα ἐπὶ τοῦ τονιζομένου γράμματος μοῦ ἀρκεῖ. Καὶ τὸ πολὺ-πολὺ καὶ ἡ δασεῖα, γιὰ τὰ ὀλίγα δασυνόμενα φωνήεντα, ὄχι πάλιν, διότι θὰ τὰ προφέρω δασύτερα, ἀλλὰ γιὰ νὰ γνωρίζω τὰς μετατροπὰς ποὺ γίνονται εἰς τὰ σύνθετα πρὸ δασέος (αἴρεσις-καθαίρεσις). Ἔλα τὰ ἄλλα, τόνοι καὶ πνεύματα, εἶνε περιττὰ καὶ ἄσκοπος πολυτέλεια. Καὶ ἀρκεῖ νὰ λάβετε ὑπ' ὄψει σας, ὅτι ἔχομεν σήμερον δεκαεννέα εἶδη ἄλφα, γιὰ νὰ ἐννοήσετε ποῖον κέρδος γιὰ γράφοντας καὶ τυπογράφους θὰ εἶνε ὁ περιορισμὸς τοῦ τονισμοῦ εἰς ἓνα μόνον τόνον καὶ μίαν δασεῖαν.

Στὴ πραγματικότητα ἔχομε δώδεκα εἶδη ἄλφα (α ἁ ἄ ἄ̃ ἄ̂ ἄ̄ ἄ̅ ἄ̆ ἄ̇ ἄ̈ ἄ̉) καὶ εἰκοσιτέσσερα ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας καὶ τὴν ὑπογεγραμμένην, στὴν ὁποίαν περιέργως δὲν ἀναφέρεται ὁ X. Φυσικὰ δὲν μποροῦμε νὰ συγκρίνουμε τοὺς «γράφοντες» καὶ τοὺς τυπογράφους. Ὀντως τὴν ἐποχὴ τῆς κάσας οἱ τυπογράφοι χρειάζονταν περισσότερο χρόνο γιὰ νὰ βροῦνε τὰ σωστὰ στοιχεῖα μέσα στὴν ἀρκετὰ πολυπλοκὴ κάσα—αὐτὸ βελτιώθηκε αἰσθητὰ μὲ τὴν χρῆση τῶν κλαδιῶν τῆς μονοτυπίας. Μέχρι πρόσφατα ἀκόμα ἄτομα ὅπως οἱ ἀδελφοὶ Παληθογιάννη προσέφεραν στὴν χώρα μας ἀριστουργήματα τυπογραφικῆς τέχνης, χωρὶς νὰ παραπονεθοῦν ποτὲ γιὰ τὴν πληθώρα διακριτικῶν στοιχείων. Ὅσο γιὰ τοὺς «γράφοντας», δὲν εἶναι ξεκάθαρο ποιὸ «κέρδος» ἐννοεῖ ὁ X. ἀφοῦ ὁ κόπος τοῦ νὰ γράψει κανεὶς περισπωμένη ἀντὶ ὀξείας ἢ τοῦ νὰ βάλει ψιλὴ ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ φωνήεντος εἶναι ἀμελητέος.

Καὶ κατέληξεν οὐμοριστικώτατα:

—Ἐπὶ τέλους, σκεφθῆτε, ὅτι ἐκεῖνοι, ποὺ ἐπενόησαν τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, εἶχαν καὶ ἀρκετὸν καιρὸν εἰς τὴν διάθεσίν των, γιὰ νὰ στολίζουν τὰ γράμματα μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ μπιχλιμπίδια. Σήμερον, δυστυχῶς, στὴν ἐποχὴν τοῦ τηλεγράφου, τοῦ αὐτοκινήτου καὶ τοῦ ἀεροπλάνου, ὁ καιρὸς μας εἶνε τόσο ὀλίγος, ὥστε νὰ μὴ μᾶς περισσεύῃ καὶ γιὰ παρόμοια μπιχλιμπίδια.

Ἡ φράση αὐτὴ τοῦ Νιρβάνα παρουσιάζει τὸν X. ὡς γέροντα ξεπερασμένο ἀπὸ τὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰώνα. Φυσικὰ τὸ 1929 οὔτε ὁ X. οὔτε ὁ N. δὲν μποροῦσαν νὰ φαντασθοῦν ὅτι 80 χρόνια ἀργότερα ἢ τεχνολογία—ποὺ θεωροῦσαν χρονοδόρα καὶ ἄρα ἐχθρὸ τοῦ «στολισμοῦ» τῶν γραμμάτων— θὰ

διευκόλυνε τὸν τονισμό, τὴν ἐκμάθησή του, τὴν διόρθωση τῶν κειμένων, κ.λπ.

Τάδε λέγει Χατζιδάκης.

Νά λοιπὸν ποὺ ὁ «Χατζηδάκης» (μὲ δύο ἤτα) ξαναγίνεται «Χατζιδάκης» (μὲ ἓνα ἤτα, δηλαδὴ ὅπως τὸν ἔγραφε ὁ Νιρβάνας στὴν ἀρχή). Τὰ εἶπε ὅμως πραγματικά; Καὶ ὑπὸ ποῖες συνθῆκες;

Τόσον ἡ προηγούμενη ἀνακοίνωσή του, δύο μῆνες πρὶν [X1], ὅσο καὶ ἡ ἐπόμενη, δύο μῆνες ἀργότερα [X2] ἦσαν καθαρὰ ἐπιστημονικῆς. Στὴν πρώτη τελειώνει γράφοντας: ἄλλ' ὅταν τις ἀναλογισθῆ ὅτι αἱ ψυχολογικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας ἦσαν ὅποια καὶ σήμερον, καὶ δὴ ὅπως τώρα, οὕτω πάντοτε ὁ ἀνθρώπος ἤσθάνετο, συνῆπτε καὶ συνεπλήρου κατ' ἀναλογίαν καὶ οὕτως ἔπλαττε, μετέπλαττε, καὶ ἐπλούτιζε τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ὅτι ἄρα ἀνάλογα πρὸς τὰ νῦν γινόμενα ἐν τῇ γλώσσῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, ὡς εἰπεῖν, θὰ ἦσαν καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ παλαιότατα, ὅταν τις ταῦτα ἀναλογισθῆ δύναται νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ πῶς οἱ παλαιοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιότατοι ἀνθρώποι ὀρμώμενοι ἀπὸ ὀλίγων καὶ τούτων ἀκατεργάστων φωνῶν (τῶν συνήθως λεγομένων ριζῶν) ἔπλασαν κατὰ μικρὸν τὸ μέγα καὶ περίλαμπρον οἰκοδόμημα τῆς γλώσσης [...] ἐν ἄλλοις λόγοις δύναται νὰ σχηματίσῃ ἔννοιάν τινὰ πῶς ὁ ἄγλωσσος ἀνθρώπος, τὸ ζῶον, ἀννυφώθη καὶ κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ὁ ἱστορικός, ὁ σημερινός, ὁ ἀνθρώπος ἡ, ἵνα καθ' Ὁμηρον εἶπω, ὁ ἰδότης φῶς. Καὶ στὴν τελευταία ἀναφέρεται στὴν λιγροστή χρήση τῆς παθητικῆς φωνῆς ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες καὶ τελειώνει ὡς ἐξῆς: παρατηρεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη παθητικὴ χρῆσις τῶν ρημάτων ἐπιτυγχάνεται μόνον ὑπὸ λαῶν ἀνεπτυγμένων καὶ κατὰ ταῦτα φυσικὸν φαίνεται νὰ γίνεται μὲν τοῦτο ἐν χρόνοις ἐλευθερίας, πολιτικῆς, οικονομικῆς, φιλολογικῆς, ἐπιστημονικῆς κ.λ. ἀκμῆς, ἐν μιᾷ λέξει ἀκμῆς τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ παραμελῆται δὲ ἐν χρόνοις δουλείας, πενίας, ἀμαθείας, κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως, ὅπως συνέβαινε παρ' ἡμῶν μετὰ τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ὅτε καὶ ἄλλας ἀρετὰς καὶ λεπτότητας τῆς Ἑλλην. γλώσσης καὶ αὐτὴν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος τῶν παθητικῶν ρημάτων χρῆσιν μετὰ τῆς ὑπὸ σὺν γενικῇ παραμελήσαμεν καὶ ἀπεβάλομεν. Ὅπως ἕκαστος βλέπει, ἡ αἰτία τῆς ἀπωλείας τῆς τοιαύτης τῶν ρημάτων συντάξεως δὲν κεῖται ἐν τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχολογικῇ, τῇ πολιτικῇ καταστάσει τοῦ ἔθνους. Τὸ ὕφος τῶν φράσεων αὐτῶν διαφέρει αἰσθητὰ ἀπὸ τὸ τῶν κατὰ Νιρβάναν λεχθέντων.

Ἀκόμα καὶ ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὁ Χατζιδάκης «εἶδε τὸ φῶς» τοῦ μονοτονισμοῦ σὰν τὸν Σαῦλο ποὺ ἀπὸ διώκτης τῶν Χριστιανῶν ἔγινε Ἀπόστολος Παῦλος, ἂν αὐτὴ ἡ ἐμφώτισή του ἦταν τόσο ἰσχυρή, ὥστε νὰ ἀλλάξῃ ριζικὰ τὶς ἀπόψεις του καὶ νὰ ἐκλαϊκίσει ἀκόμα καὶ τὸ ὕφος του σὲ σημεῖο ποὺ νὰ μιλάει γιὰ «μπιχλιμπιδία» μπροστὰ στοὺς Ἀθανάτους τῆς Ἀκαδημίας, τότε γιατί νὰ μὴν ἀπαθανάτισε αὐτὴν του τὴν ἐμφώτιση γράφοντας μιὰ ἀνακοινωσοῦλα στὰ Πρακτικά; Μερικὲς ἀνακρινώσεις δὲν ὑπερβαίνουν τὶς δέκα ἀράδες, ὁ κόπος θὰ ἦταν ἀσήμαντος. Καὶ γιατί νὰ

μὴν ἀναφερθεῖ σὲ αὐτές του τίς ἀπόψεις σὲ καμία μεταγενέστερη δημοσίευση; Μέχρι καὶ τὸν Νοέμβρη τοῦ 1933 (σὲ ἡλικία 85 ἐτῶν) στὴν ἔνεασέλιδη «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν Ἑλληνικῶν τινῶν ἐπιθημάτων» δὲν ἀφήνει νὰ φανεῖ καμία τάση πρὸς τὸ μονοτονικό.

Ὁ ἐπίσης ἀκαδημαϊκὸς Κωστῆς Παλαμαῆς, στὸν λόγο του γιὰ τὰ ὀγδόντα χρόνια τοῦ Χατζιδάκι, στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας [ΚΠ], λέει: *ἀλησμόνητοι παραμένοντες εἰς τὴν σκέψιν ἀνακοινώσεις σου [...] καθὼς καὶ ἡ πρὸ ὀλίγου ἀκόμη ὑπόδειξις σου περὶ τοῦ ἀναγκαίου τῆς ἀπλοποιήσεως τῆς ὀρθογραφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνοποιήσεως αὐτῆς, διὰ νὰ καταπολεμηθῇ ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον ὀρθογραφικὴ ἀναρχία. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραστάσεις σου ταύτας, καθὼς τὰς ἀνέπτυξες, ὑποφαίνεται ὁ κύριος χαρακτήρ σου ὁ τείνων πρὸς στερέωσιν τῶν ὀπωσδήποτε ἀσταθμῆτων· θὰ τὸν ἔλεγα δίψυχον. Τὸν ἀποτελοῦν ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνάγκης τῆς συντηρούσης τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν καὶ ὁμοῦ ἡ ἀναγνώρισις νέου τινὸς ζωπύρου διαβλεπομένου εἰς τὸ βάθος τῆς παραδόσεως. Ἄν ὄντως ἀναφέρθηκε στὸ μονοτονικό ὁ Χ., τότε ὡς τί τὸ ἐπρότεινε: ὡς μέρος τῆς «ἀνάγκης τῆς συντηρούσης τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν» ἢ ὡς μέρος τοῦ «νέου τινὸς ζωπύρου διαβλεπομένου εἰς τὸ βάθος τῆς παραδόσεως»; Βλέπουμε ὅτι, ἀντίθετα μὲ τὸν χρονογράφο Νιρβάννα, ὁ μεγάλος ποιητῆς Παλαμαῆς, ἐνῶ ἀναφέρεται στὴν ἴδια παρέμβαση τοῦ Χ. δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τίς περὶ τονισμοῦ δηλώσεις του.*

Εὐλόγως λοιπὸν δικαιοῦται νὰ ἐρωτήσῃ κανεὶς: Γιατὶ ἀλλοιῶς μεταφέρουν τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Χ. ὁ Παλαμαῆς καὶ ὁ Νιρβάννας; Μήπως τὰ φερόμενα ὡς λόγια τοῦ Χ., δὲν ἐλέχθησαν ποτέ; Μήπως ἐλέχθησαν μέσα σὲ ἄλλο πλαίσιο ἢ ἀκόμη καὶ ὡς παροδικὴ παρατήρηση, ὥστε ἀκόμη καὶ ὁ δημοτικιστῆς Παλαμαῆς νὰ μὴν τὰ ἐρμηνεύσει ὡς πρόταση μονοτονισμοῦ; Περιμένουμε κάποιος (μὴ μονοτονιστῆς) βιογράφος τοῦ Χατζιδάκι κάποια μέρα νὰ λύσει αὐτὸ τὸ αἶνιγμα.

Πάντως, ἂν ὁ Χατζιδάκις δὲν ἔδωσε ποτὲ τὴν ἀπαιτούμενη σημασία σ' αὐτές τίς ὑποτιθέμενες δηλώσεις του γιὰ νὰ τίς δημοσιεύσει, οἱ μονοτονιστές, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν ἔπαψαν ἐπὶ 60 χρόνια νὰ τίς παρουσιάζουν σὰν τὸ ἀνυπέρβλητο γράμμα τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ μονοτονισμοῦ.

4 Ἡ «Δίκη τῶν τόνων» καὶ οἱ ἀναφορὲς στὸν Βιλαμόβιτς καὶ στὸν Χατζιδάκι

Ὅταν ἀναφερόμαστε στὴν «Δίκη τῶν τόνων» συγχέουμε δύο πράγματα: τὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς δίκης αὐτῆς, ποῦ ἔλαβε χώρα τὸ 1943, καὶ τὸ βιβλίον «Ἡ Δίκη τῶν τόνων» [ΔΤ], ποῦ ἐξεδόθη ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας. Ἡ ἐπιλογή τῶν κειμένων ποῦ περιέχει τὸ βιβλίον (κατηγορητήριο, καταθέσεις συνηγόρων, ἀπολογία Κακριδῆ) δείχνει καθαρὰ τὴν μονόπλευρὴ ἀντιμετώπιση τοῦ γεγονότος ἀπὸ

τὸν ἐκδοτικὸ αὐτὸν οἶκο, ἀντιμετώπιση τῆς ὁποίας τὴν σκυτάλη παρέλαβαν οἱ ἐπόμενες γενεές μονοτονιστῶν, μέχρι καὶ τὸ 1982 στὴν Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ 1944, δηλαδὴ μόλις ἓναν χρόνον μετὰ, ἐξεδόθη ἓνα ἄλλο βιβλίον: ἡ «Ἀντιδικία τῶν τόνων» [ΑΤ], ὅπου οἱ καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἀπαντοῦν στὶς περιεχόμενες στὸ [ΔΤ] ἐναντίον τους κατηγορίες. Δὲν εἶναι καθόλου περίεργον τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνῶ τὸ [ΔΤ] ἐπανεκδίδεται συνέχεια, τὸ [ΑΤ] δὲν ἐπανεξεδόθη ποτὲ καὶ εἶναι πολὺ δυσεύρετον.

Τὸ [ΔΤ] ἀναφέρεται ἐλάχιστα στοὺς τόνους: βασικὸ «ἀδίκημα» τοῦ Κακριδῆ εἶναι ἡ χρῆση τῆς δημοτικῆς στὰ βιβλία του καὶ οἱ κάπως τολμηρὲς ἀπόψεις του πάνω στὴν σχέση τοῦ Νεοέλληνα μὲ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Τὸ [ΑΤ] ἀναφέρεται κάπως περισσότερο στοὺς τόνους, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ὁμιλία τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Καλιτσουνάκη.

Πῶς ἀναφέρεται λοιπὸν ὁ Κακριδῆς καὶ οἱ συνακόλουθοί του στὸν Χατζιδάκι καὶ στὸν Βιλαμόβιτς μέσα ἀπὸ τὶς καταθέσεις τῆς «Δίκης τῶν τόνων»;

ἽΟ Σωκράτης Κουγέας, καθηγητὴς πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς [ΔΤ, σ. 79] λέει ὅτι ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Κακριδῆ ἐφαρμοζομένη κατάργησις ἢ ἀπλοποιήσις τῶν τόνων εἶχε προταθῆ καὶ συστηθῆ παλαιότερα ὄχι μόνον ἀπὸ ξένους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδικούς μας ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονας καὶ ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους, ὡς οἱ ἀείμνηστοι Γ. Χατζιδάκις, ... οἵτινες κάθε ἄλλο παρὰ ἀντεθνικὰ πρᾶγματα ἐδίδαξαν καὶ ἐκήρυξαν.

ἽΟ Νίκος Βέης, καθηγητὴς πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς [ΔΤ, σ. 83] λέει ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ μακαρίτης διδάσκαλος τοῦ Ἔθνους Γ. Ν. Χατζιδάκις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν προέτεινε τὴν ἀπλοποίησιν τῆς ὀρθογραφίας ἡμῶν.

ἽΟ Δημήτριος Μπαλάνος, καθηγητὴς πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς [ΔΤ, σ. 86] λέει στὴν κατάθεσίν του ὅτι ἡ δευτέρα κατηγορία εἰς τὸ ἀρχικὸν κατηγορητήριον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἀπλοποίησιν τῶν τόνων καὶ τὴν κατάργησιν τῶν πνευμάτων, τὴν ὁποίαν ἐπρότειναν διαπρεπέστατοι ἐπιστήμονες, ὡς ... καὶ ἐκ τῶν ξένων ἐπιστημόνων ὁ διαπρεπέστατος ἑλληνιστὴς Wilamowitz ... Καὶ εἰς ἐπισήμους δὲ συνεδρίας τῆς Ἀκαδημίας ὑπεστήριξαν τὴν ἀπλοποίησιν ταύτην ἀκαδημαϊκοί, ὡς ὁ Γ. Χατζιδάκις, ... καὶ ἐγώ.

ἽΟ Γεώργιος Σωτηρίου, καθηγητὴς πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς [ΔΤ, σ. 90] λέει ὅτι τὸ ζήτημα τέλος τῆς καταργήσεως τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων ἀνεκινήθη καὶ πάλιν ἐσχάτως καὶ ἀνεγνωρίσθη κατ' ἀρχὴν ὡς σκόπιμος ἢ κατάργησις τῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀειμνήστου Γ. Χατζιδάκι.

ἽΟ Νικόλαος Λοῦρος, καθηγητὴς πανεπιστημίου [ΔΤ, σ. 106] λέει ὅτι δὲν εἶμαι μὲν ἀρμόδιος νὰ ἐκφέρω γνώμην, ἀλλὰ νομίζω ὅτι, ἂν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς γλωσσολόγοι, φιλόλογοι καὶ θεολόγοι, ὡς ὁ Γ. Χατζιδάκις, ὁ Wilamowitz ... ὑπεστήριξαν τὴν μονοτονίαν.

Ὁ Πέτρος Κόκκαλης, καθηγητῆς πανεπιστημίου [ΔΤ, σ. 107] λέει ὅτι αὐτὸς ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις ἔχει ἀνακινήσει τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ τονικὸν σύστημα μετὰ κατευθύνσεων παρομοίων πρὸς τὰς ἐθνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις τοῦ κ. Κακριδῆ.

Ἡ Σοφία Ἀντωνιάδη, καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leiden (Ὀλλανδίας) [ΔΤ, σ. 117] λέει ὅτι οἱ ἐλάχιστοι νεωτερισμοί, τοὺς ὁποίους ἐφαρμόζει ὁ κ. Κακριδῆς — οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε οὔτε νεωτερισμοὶ κἂν εἶναι, ἐφ' ὅσον ὁ Χατζιδάκις ἤδη συνεβούλευσε νὰ ἐφαρμοσθοῦν — εἶναι ἡ ἀντικατάστασις τῶν 3 τόνων ἀπὸ μόνην τὴν ὀξεῖαν καὶ ἡ ἔλλειψις πνευμάτων.

Ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος, τ. καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης [ΔΤ, σ. 119] λέει ὅτι τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τονικοῦ συστήματος δὲν τὴν εἶχαν ζητήσῃ μόνον οἱ ἐκπαιδευτικοὶ σὲ διάφορες γενικὲς συνελύσεις τῆς Δημοδιδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας, ἀλλὰ καὶ ἐπιστήμονες συντηρητικοὶ σὰν τὸν Γ. Χατζιδάκι.

Ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, τ. καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης [ΔΤ, σ. 132] λέει ὅτι εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ ἴδιο (δηλ. τὴν τονικὴν μεταρρύθμισιν) ζήτησαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες γλωσσολόγοι: Ὁ Χατζιδάκις τὸ πρότερον ἤδη στὰ 1911 σὲ μελέτη του καταχωρισμένη στὴν ἴδια τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου: ἐπειδὴ «τὰς μεγίστας δυσκολίας εὐρίσκουσιν οἱ μικροὶ μαθηταὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς γραμματικῆς, τ.ἔ. ἐν τοῖς διδάγμασι περὶ πνευμάτων καὶ τόνων μεθ' ὧν συνάπτονται τὰ περὶ μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, τὰ περὶ ἐγκλίσεως κττ.», καὶ ξαναγύρισε ὁ Χατζιδάκις στὴν ἴδια αὐτὴ πρότασις, συμπληρωμένη, ὡς ἀκαδημαϊκὸς πιά, στὴν Ἀκαδημία, τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1929. Ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ ὁ ἀναγνώστης συμβουλευόμενος τὸ πρωτότυπο κείμενον, ὁ Τριανταφυλλίδης σταματᾷ ἐκεῖ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Χ. γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ὅτι ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸ διδακτικὸ βιβλίον τοῦ δημοτικοῦ.

Ὁ Νικόλαος Κριτικός, καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν [ΔΤ, σ. 147] λέει ὅτι ὁ Κακριδῆς ἐφαρμόζει μίαν σκοπιμωτάτην μεταρρύθμισιν τῆς γραφῆς μας, ὑποστηρικθεῖσαν ὡς γνωστὸν καὶ ἀπὸ συντηρητικῶν γλωσσολόγων, ὅπως ὁ Γ. Χατζιδάκις.

Ὁ Γεώργιος Καφαντάρης, τ. πρωθυπουργὸς [ΔΤ, σ. 152] λέει ὅτι τελείως ἀπαράδεκτος παραμένει ἡ προσπάθεια τῆς καταπνίξεως διὰ μεσαιωνικῶν διωγμῶν μιᾶς ὑποδείξεως [ἐννοεῖ τὸ μονοτονικὸν] καθαρῶς ἐλληνικῆς ἐμπνεύσεως, ὑποδείξεως εἰς τὴν ὁποῖαν ἄλλωστε πρὸ τοῦ κ. Κακριδῆ προέδθησαν πραγματικαὶ κορυφαί, ἐγγώρια καὶ ξένα, τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης, ὁ Χατζιδάκις ὁ Wilamowitz, ... Ἔχει βεβαίως δίκη ὅτι ἡ πειθαρχικὴ δίωξις αὐτὴ ἦταν μία πολὺ σκοτεινὴ ὑπόθεσις ἐν μέσῳ μιᾶς ἐξ ἴσου σκοτεινῆς περιόδου τῆς ἱστορίας μας, ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ δίωξις ἦταν σκευωρία δὲν συνεπάγεται καὶ δικαίωσις τῆς «ὑποδείξεως» τοῦ Κακριδῆ.

‘Ο Ἀλέξανδρος Μυλωνᾶς, τ. ὑπουργός [ΔΤ, σ. 161] λέει ὅτι πολλοὶ κορυφαῖοι νεοέλληνες ἐπιστήμονες ἐκφράστηκαν γιὰ μιὰ τέτοια μεταβολή: *Ἔνας Γεώργιος Χατζιδάκις, ...*

‘Ο Φίλιππος Δραγούμης, τ. ὑπουργός [ΔΤ, σ. 164] λέει ὅτι γιὰ τὴν τονικὴ μεταρρύθμιση, ποὺ καταπιάνεται (ὁ Κακριδῆς) ὕστερα ἀπὸ παλιότερους κι’ ἀρμοδιώτερούς του, ὅπως π.χ. τὸν ἀείμνηστο καὶ μεγάλο γλωσσολόγο Γ. Χατζιδάκι, συμφωνῶ μαζί του.

‘Ο Ἀλέξανδρος Μαζαράκης Αἰνιάν, ἀντιστράτηγος [ΔΤ, σ. 168] λέει ὅτι διὰ τὴν κατάργησιν πνευμάτων καὶ τόνων τὸ κῦρος καὶ ὁ πανελλήνιος σεβασμὸς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἀειμνήστου σοφοῦ ἐπιστήμονος καὶ θερμοῦ πατριώτου Γεωργίου Χατζιδάκι, τοῦ εἰσηγηθέντος πρὸ τινῶν ἐτῶν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν παρομοίαν μεταρρύθμισιν, θὰ ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ κάπως τοὺς κατηγοροὺς ταύτης...

‘Ο Κλέανδρος Λάκων-Καρθαῖος, ἀντιστράτηγος [ΔΤ, σ. 173] λέει ὅτι ἡ κατάργησις τῶν πολλῶν τόνων, ποὺ τὴν εἶχε ἤδη ζητήσῃ καὶ ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ πραχτικῆς [sic] μεταρρυθμίσεις...

‘Ο Νικόλαος Σμπαρούνης-Τρίκορφος, χειροῦργος [ΔΤ, σ. 180] λέει ὅτι εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ὁ μέγας γλωσσολόγος μας Γεώργιος Χατζιδάκις — ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο ἄλλωστε δημοτικιστὴς — υπέβαλε σχετικὴν πρότασιν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῷ 1929.

‘Ο Κωνσταντῖνος Δημαρᾶς, λόγιος [ΔΤ, σ. 185] λέει ὅτι ἡ κατάργησις τῶν [δηλαδὴ τῶν τόνων καὶ πνευμάτων], προταθεῖσα πρὸ πολλοῦ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων σοφῶν, οἷοι ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, ὁ Wilamowitz, ...

‘Ο Γεώργιος Θεοδοῦς, λογοτέχνης [ΔΤ, σ. 188] λέει ὅτι γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἀπλουστεύσεως.

‘Ο Βασίλειος Τατάκης, γυμνασιάρχης [ΔΤ, σ. 197] λέει ὅτι ὁ Κακριδῆς ... καινοτομεῖ δὲ μόνον εἰς τὸ ζήτημα τῶν πνευμάτων, τὰ ὁποῖα καταργεῖ, καὶ τῶν τόνων, τοὺς ὁποῖους περιορίζει εἰς ἓνα, ἀκολουθῶν εἰς τοῦτο τὰ διδάγματα τοῦ ἀειμνήστου Γ. Χατζιδάκι.

‘Ο Σταῦρος Τζουμελέας, γενικὸς ἐπιθεωρητὴς [ΔΤ, σ. 287] λέει ὅτι ὁ ἀείμνηστος Γεώργιος Χατζιδάκις, ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀρμόδιος εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο προέτεινε τόσον εἰς τὸ συνέδριον τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῷ 1919, ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῷ 1929 τὴν χρησιμοποίησιν ἐνὸς μόνου σημείου εἰς τὴν τονιζομένην συλλαβὴν ἐκάστης λέξεως καὶ τὴν κατάργησιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἄλλων περιπτῶν στολιδιῶν τῶν λέξεων.

Σὲ ἓνα ἄλλο κείμενό του (ποὺ περιέργως πως συμπεριλαμβάνεται στὸ βιβλίον [ΔΤ, σ. 211-212] ἐνῶ δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὴν δίκην) ὁ Δημήτριος Μπαλάνος ἀναφέρεται πρῶτα στὸν Χατζιδάκι, γράφοντας: *Οὔτε ὑποθέτω ὅτι ἂν ἦτο ἀντεθνικὴ ἢ περὶ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα καινοτομία θὰ συνιστᾶτο αὕτη ὡς ἐνδεδειγ-*

μένη ὑπὸ τοῦ προτάμεως τῶν παρ' ἡμῖν γλωσσολόγων, ἀκαδημαϊκοῦ καὶ καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου, ἀειμνήστου Γεωργίου Χατζιδάκι. Καὶ σὲ ὑποσημείωση: Ὁ Γ. Χατζιδάκις, ἀναγνωρίζων κατ' ἀρχὴν ὡς σκόπιμον τὴν κατάργησιν τόνων καὶ πνευμάτων, ἐθεώρει ἀπαραίτητον νὰ προηγηθῇ ταύτης ἢ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τῶν κλασσικῶν κειμένων Teubner κλ. ἀποδοχὴ καὶ ἐφαρμογὴ τῆς καινοτομίας. Βραδύτερον ὁμως σαφῶς ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι «εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἂν τὸ διδακτικὸν βιβλίον τὸ προωρισμένον διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἐξετυποῦτο ἄνευ τῶν σημείων τούτων». Ὑποσημείωση ποῦ φανερώνει τὸν παραλογισμὸ τῶν ἐπιχειρημάτων του: Ἐὰν ὁ Χ. ἦταν τόσο φανατικὸς μονοτονιστὴς ὥστε νὰ θέλει μέχρι καὶ οἱ ἐρευνητικὲς ἐκδόσεις ἀρχαίων κειμένων τῆς Ἑσπερίας νὰ μονοτονίζονται, τότε γιατί στὸν ἑλληνικὸ χῶρον νὰ περιορίζεται στὸν χῶρον τοῦ δημοτικοῦ σχολείου; Κι ἂν, ἀντίστροφα, ἢ πρότασις ποῦ «σαφῶς ἐξέφερε» περιοριζόταν μόνον στὰ ἐγχειρίδια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀπὸ ποῦ καὶ ὡς ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ προηγηθῆ ὁ μονοτονισμὸς τῶν κλασσικῶν ἐκδόσεων ἀρχαίων κειμένων Teubner;

Πιὸ κάτω ἀναφέρεται καὶ στὸν Βιλαμόβιτς: Ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως [δηλ. τοῦ μονοτονικοῦ] ... ἐτάχθη μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ διάσημος ἑλληνοιστὴς Wilamowitz-Moellendorff ... Καὶ σὲ ὑποσημείωση: Ὁ Wilamowitz χαρακτηριστικῶς λέγει: «Δὲν πρέπει οἱ μαθηταὶ νὰ μεταχειρίζονται σημεῖα ὅποια κανεῖς Ἕλληνα δὲν ἐσημείωσε ποτε ... Πρέπει νὰ ἐξαφανισθοῦν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ σχολείου τὰ ἀπόκρυφα τῶν περισπωμένων καὶ παροξυτόνων, τῶν ἐγκλιτικῶν καὶ ἀτόνων». (Πρὸβλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ ὀρθογραφία μας, εἰς τὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδ. Ὁμίλου 1913, σελ. 175). Βασίζεται δηλαδὴ σὲ παράθεμα τοῦ Βιλαμόβιτς σὲ κείμενο τοῦ Τριανταφυλλίδη, ἀποκρύπτοντας ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ Βιλαμόβιτς ἀναφερόταν μόνον στὶς ἐκθέσεις τῶν Γερμανῶν μαθητῶν γυμνασίου.

Ὁ Ἀλέξανδρος Σβώλος, καθηγητὴς πανεπιστημίου [ΔΤ, σ. 216] λέει ὅτι καὶ ἀπὸ ξένους ἑλληνοιστὰς καὶ ἀπὸ ἰδικούς μας ἐπιστήμονας μεγάλου κύρους — ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσῃ κανεῖς τὸν Γ. Χατζιδάκι — ἔχει ἀνακηνηθῆ πρὸ καιροῦ ἢ ἀνάγκη τῆς ἀπλοποιήσεως αὐτοῦ (δηλ. τοῦ τονικοῦ συστήματος).

Ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος, ἀκαδημαϊκὸς [ΔΤ, σ. 222-223] ἀναρωτιέται: Αὐτὸς ὁ μέγας γλωσσολόγος καὶ ὑπέρμαχος τῆς καθαρῆς, ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, δὲν εἰσηγήθηκε στὴν Ἀκαδημία τὴν κατάργησιν τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων;

Ὁ ἴδιος ὁ Κακριδῆς στὴν ἀπολογία του ἀντὶ νὰ ἀναφέρει ἀπλᾶ, ὅπως τὸ ἔκαναν οἱ συνήγοροί του, ὅτι ὁ Βιλαμόβιτς ἦταν ὑπὲρ τοῦ μονοτονικοῦ, γράφει: Ἐπίσης ὁ κ. Ρωμαῖος ἀναφέρει ὅτι συμπαθεῖ τὴν ἰδέαν τῆς ἀπλοποιήσεως καὶ τὴν γνώμην αὐτὴν ἔχει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν κατόπιν συνομιλίας μετὰ τοῦ Wilamowitz, ὅστις τῷ 1903 τοῦ ἀνέπτυξεν, ὅτι τὰ πνεύματα καὶ οἱ τόνοι μπορεῖ νὰ ἦσαν χρήσιμα ἄλλοτε, ὅπως π.χ. ἐπὶ Φωτίου, ἀλλὰ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἶναι πράγματα ἄχρηστα καὶ ἐπιζήμια (Πρακτ. Φιλοσοφ. Σχολ. Θεσσαλονίκης 17.12.1932).

Χρησιμοποιεί δηλαδή για να κάνει αξιόπιστο το έπιχείρημά του μία παραπομπή τῶν πολλὰ σεβαστῶν πρακτικῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ ἀναφέρεται σὲ μία συζήτηση ποὺ εἶχε πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ καθηγητῆς Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος μὲ τὸν Βιλαμόβιτς. Στηριζόμεστε δηλαδή στὴν ἀνάμνηση μιᾶς συζήτησης ποὺ εἶχε κάποιος 40 χρόνια πρὶν... Πιο κάτω ὁ Κακριδῆς συνεχίζει: Ἐναφέρω μόνον, ὅτι πλὴν τοῦ *Wilamowitz*, τοῦ μεγαλύτερου φιλολόγου τῆς Γερμανίας, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀναφέρει ἀνωτέρω ὁ καθηγητῆς Ρωμαῖος καὶ εἶναι καὶ ἄλλως γνωστὸν, ὑπεστήριξε πάντοτε τὴν κατάρρευση τῆς πολυτονίας... Πόθεν «εἶναι καὶ ἄλλως γνωστὸν»; Ὁ Κακριδῆς δὲν μᾶς λέγει.

5 Μετέπειτα ἀναφορὲς στὸν Βιλαμόβιτς καὶ στὸν Χατζιδάκι

Στις 11 Ἰανουαρίου 1982, τὴν νύχτα ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ψηφίσθηκε τὸ μονοτονικό, ὁ Ἐλευθέριος Βερυβάκης, Ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, στὸν προλογισμό τοῦ νόμου ἐδήλωσε τὰ ἑξῆς: *Γιὰ τὴν σημασία τοῦ μονοτονικοῦ στὴν ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα, ἰδιαίτερη βαρύτητα ἔχει σχετικὰ ἡ γνώμη τοῦ μεγάλου γλωσσολόγου Γ. Μ. Χατζηδάκι [sic] ποὺ ἀπὸ τὸ 1911 ἀκόμα παρατηροῦσε τὰ ἑξῆς: «Ἐπειδὴ ὡς γνωστὸν τὰς μεγίστας δυσκολίας εὐρίσκουν οἱ μικροὶ μαθηταὶ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς γραμματικῆς, ἐν ταῖς διδάγμασι περὶ πνευμάτων καὶ τόνων..., διὰ τοῦτο εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν τὸ διδακτικὸν βιβλίον τὸ προωρισμένον διὰ τὰ δημοτικὰ ἐξετυποῦτο ἀνευ τῶν σημείων τούτων...».*

Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι αὐθεντικό, ἀλλὰ ὁ Βερυβάκης ἀποσιωπᾷ τὸ δεύτερο σκέλος τῆς πρότασης Χατζιδάκι γιὰ τὴν χρῆση μονοτονικοῦ στὸ διδακτικὸ βιβλίον τοῦ Δημοτικοῦ καὶ μόνον: *Ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδευσεως θὰ ἐδιδάσκοντο κατόπιν τὴν χρῆσιν τῶν σημείων τούτων ὅσοι ἐκ τῶν πολλῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων ἤθελον φοιτήσῃ εἰς αὐτά, συμπληρώνει ὁ Χατζιδάκις. Μὲ ἄλλα λόγια: ὅσοι μετὰ τὸ Δημοτικὸ συνεχίζουν τὴν μόρφωσή τους περνώντας στὴν Μέση Ἐκπαίδευση θὰ μάθουν ὅπωςδήποτε τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα. Σύμφωνα μὲ τὸν Χ. τοῦ ὁποίου τὴν γνώμη δείχνει τόσο νὰ σέβεται ὁ Βερυβάκης, τὸ ΠΑΣΟΚ μὲ τὸ νὰ ἐπιβάλλει τὸ μονοτονικό στὸ Πανελλήνιο, κατέδασε ὅλη τὴν Ἑλλάδα στὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ 1911.*

Τὸ 2003, ὁ Πέτρος Εὐθυμίου, ἐπίσης Ὑπουργὸς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, ἀπαντᾷ σὲ ἐπερώτηση τοῦ βουλευτῆ Καρατζαφέρη στὴν Βουλὴ λέγοντας: *Πρῶτος ὁ Βιλαμόβιτς ἔθεσε τὸ ἀναντίρρητο γεγονός ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα δὲν διέθετε τόνους καὶ πνεύματα διότι στηριζόταν στὴν προσωδία. Ἄρα, κύριε Καρατζαφέρη, τὸ θέμα τῶν τόνων δὲν εἶναι θέμα ἀρχῆς, δὲν εἶναι θέμα οὐσίας, δὲν εἶναι θέμα περιεχομένου τῆς γλώσσας. Δὲν ὑπῆρξε μέγας Ἕλληνας γλωσσολόγος, ἀπὸ τὸν Μανώλη καὶ τὸν Γιώργο Χατζηδάκη [μὲ δύο ἦτα !], τὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, τὸν*

Κωνσταντίνο Ἀμαντο, τὸν Γιάννη Κακριδῆ, δὲν ὑπῆρξε μεγάλος Ἑλληνας φιλόλογος ἢ μεγάλος ξένος φιλόλογος ποὺ νὰ συνέδεσε ποτὲ τὰ περιεχόμενα, τὴν ἱστορικότητα, τὴν ἀξία τῆς γλώσσας μὲ τὸ τονικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο ἦταν ἓνα πρόσκτημα, ἐπαναλαμβάνω, μία ἀναγκαστικὴ ἐπιλογή τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ὥστε νὰ ὑπάρξει ἢ ἐπισήμανση μιᾶς πλευρᾶς τῆς ἱστορικότητάς της ποὺ ἦταν ἡ προσωδία. Καὶ πάλιν ὁ Χατζιδάκις ἐμφανίζεται ὑπέρμαχος τῶν ἀπόψεων τῶν μονοτονιστῶν, ἐνῶ ἀποσιωπᾶται πλήρως τὸ ὅτι «προσκτήματα» τῶν ὑστερότερων χρόνων εἶναι ἢ μικρογράμματη γραφή, ἢ στίξη!

6 Συμπέρασμα

Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Νιρβάνα μέχρι σήμερα, οἱ διαδοχικὲς γενεὲς μονοτονιστῶν δὲν ἔχασαν εὐκαιρία νὰ οἰκειοποιηθοῦν τὸν Βιλαμόβιτς καὶ τὸν Χατζιδάκι σὰν πρωτόπυλους τοῦ κινήματός τους. Μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ παραθέσαμε καὶ σχολιάσαμε σὲ αὐτὸ τὸ ἄρθρο, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ πλέον νὰ κρίνει κατὰ πόσον οἱ ἀναφορὲς τῶν μονοτονιστῶν στοὺς δύο αὐτοὺς μεγάλους ἐπιστήμονες εἶναι ἀξιόπιστες καὶ τεκμηριωμένες. Εὐχόμεστε τὸ ἄρθρο μας νὰ συνεισφέρει στὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀπόψεων τῶν Βιλαμόβιτς καὶ Χατζιδάκι στὴν πραγματικὴ τους βάση, ὥστε νὰ ἐπανεέλθει στὶς περὶ τόνων καὶ πνευμάτων συζητήσεις καὶ ἀποφάσεις ἢ σοβαρότης καὶ ἢ ἐπιστημονικὴ μέθοδος ποὺ τόσο ἀπουσίασαν κατὰ τὴν «τονικὴ μεταρρύθμιση» τοῦ 1982.

Πανομοίωτα ἀρχεῖα PDF τῶν ντοκουμέντων ποὺ χρησιμοποιήσαμε παρατίθενται ἐπίσης στὸν ἱστοχώρο τῆς Κίνησης Πολιτῶν γιὰ τὴν Ἐπιαναφορὰ τοῦ Πολυτονικοῦ Συστήματος <http://www.polytoniko.gr>.

Εὐχαριστίες

Θερμὰ εὐχαριστοῦμε τὶς κυρίες Μποτουροπούλου καὶ Γιουρούκου, καὶ τοὺς κυρίους Τσέγκο καὶ Παπασπύρου γιὰ τὴν βοήθεια ποὺ μᾶς προσέφεραν.

Βιβλιογραφία

- [W] U. v. Wilamowitz-Möllendorff, *Der griechische Unterricht auf dem Gymnasium*, als Ms. gedruckt, Λειψία, 1900, σ. 215-217.
- [ΔΤ] Ἡ Δίκη τῶν τόνων — Ἡ πειθαρχικὴ δίωξη τοῦ καθηγητῆ Ι.Θ. Κακριδῆ, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα, β' ἔκδοση, Φεβρουάριος 1998.

- [AT] *Ἡ Ἀντιδικία τῶν τόνων, ἐκ τῶν συνεδριῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, ἐκδ. Τζάκα-Δελαγραμμάτικα, Ἀθήνα, 1944.
- [N1] Παῦλος Νιρβάνας, *Ἡ ὀρθογραφία μας*, ἐφημερίδα Ἑστία, 23 Φεβρουαρίου 1929.
- [N2] Παῦλος Νιρβάνας, *Ἡ ἀπλοποίησις τοῦ τονισμοῦ*, ἐφημερίδα Ἑστία, 24 Φεβρουαρίου 1929.
- [ΠΒ] Πρακτικὰ τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
- [ΚΠ] Κωστῆς Παλαμαῆς, *Ἑορτασμός τῆς ὀγδοηκονταετηρίδος τοῦ Γ. Χατζιδάκι*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 28 Φεβρουαρίου 1929, τόμος 4, τεῦχος 1, σελ. 44-49.
- [X] Γεώργιος Χατζιδάκις, *Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα περὶ τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου*, Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, Γ' 1909-1910, Ἀθήνα, 1911.
- [X1] Γεώργιος Χατζιδάκις, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, περὶ τῶν μετοχῶν*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15 Νοεμβρίου 1928, τόμος 3, σελ. 634-645.
- [X2] Γεώργιος Χατζιδάκις, *Περὶ τῆς χρήσεως τῶν παθητικῶν ρημάτων ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 25 Ἀπριλίου 1929, τόμος 4, τεῦχος 2, σελ. 184-185.

Γιάννης Χαραλάμπους

yannis.haralambous@enst-bretagne.fr

Βρέστη (Γαλλία), 22 Ἰανουαρίου 2007